

Knygotyra
2021, vol. 77, pp. 203–235

ISSN 0204–2061 eISSN 2345–0053
DOI: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2021.77.93>

XVIII A. LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS INSTITUCINĖS SPAUSTUVĖS FENOMENAS: PRANCIŠKONŲ ATVEJIS

Ina Kažuro

Vilniaus universiteto biblioteka
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas ina.kazuro@mb.vu.lt

Santrauka. *Daugelis XVII–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaustuvių priklausė institucijoms, iš kurių didžiausių grupę sudarė katalikų vienuolijų spaustuvės. Nepaisant priklausymo vienai grupei, kiekvienos spaustuvės raidos kelias ir indėlis į knygos kultūrą turėjo specifinių bruožų. Iš keturių institucinių spaustuvių, veikusių XVIII a. Vilniuje, pirmoji buvo uždaryta ir nutraukė veiklą pranciškonų konventualų vienuolyno spaustuvė. Straipsnio tikslas – nustatyti šios spaustuvės veiklos sunkumų ir uždarymo priežastis. Remiantis 1752–1769 m. išlaidų ir pajamų knyga, saugoma Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, straipsnyje nagrinėjami įvairūs Vilniaus pranciškonų konventualų vienuolyno spaustuvės veiklos aspektai: piniginių lėšų, įrangos ir popieriaus įsigijimo šaltiniai, pastato vieta, santykiai su darbuotojais ir samdomais amatininkais, užsakovai, pajamų šaltiniai, veiklos rentabilumas. Siekiant suvokti institucinės spaudos savitumą stengiasi tyrimo rezultatus susieti su platesniu kontekstu, iškeliant klausimus apie Lietuvos Didžiosios*

Received: 2021 06 10. **Accepted:** 2021 10 05

Copyright © 2021 Ina Kažuro. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access journal distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Kunigaikštystės visuomenės ir pačios pranciškonų vienuolijos įtaką spaustuvės likimui. Be to, išlaidų ir pajamų knyga atskleidžia naujus biografinius duomenis apie Vilniaus graverį Franciszeką Balcewiczį.

Reikšminiai žodžiai: *institucinė spaustuvė, pranciškonų konventualų vienuolija, Franciszekas Balcewiczius, Feliksas Towiański, Vilnius, Karaliaučius.*

The Phenomenon of the 18th Century Institutional Printing House of the Grand Duchy of Lithuania: The Case of the Franciscans

Abstract. *Many of the printing houses in the Grand Duchy of Lithuania that operated during the 17th–18th centuries belonged to institutions the biggest part of which consisted of Catholic monk monasteries. Despite belonging to one group, the development path of each printing house and its contribution to book culture has unique features. Of the four institutional printing houses operating in the 18th century in Vilnius, the printing house of the Franciscan Conventuals Monastery was the first to be closed and its operations terminated. The purpose of the article is to identify the following causes behind the issues and eventual closure of this printing house. Based on the expenses and income book of this printing house for the period 1752–1769 (it is preserved at the Department of Manuscripts of Vilnius University Library,) this paper examines various aspects of the Vilnius Franciscan Conventuals monastery printing house: funds, sources of equipment and paper, building location, relations with employees and hired craftsmen, orders, sources of income, profitability. In order to better understand the specificity of the institutional press, an effort was made to establish a link between the research outcome and the wider context by addressing the question of the impact of both the society of the Grand Duchy of Lithuania and the Franciscan Order itself on the destiny of the printing house. In addition, the book of expenses and income reveals new biographical data about Vilnius engraver Franciszek Balcewicz.*

Keywords: *institutional press, Franciscan convent monastery, Franciszek Balcewicz, Feliks Towiański, Vilnius, Königsberg.*

Rankinės spaudos epochos spaustuvės pagal savininko pobūdį skiriamos į privačias ir institucines, kurių steigėju ir / ar savininku yra kokia nors organizacija arba institucija. XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) institucinės spaustuvės priklausė miestiečių organizacijoms, mokymo įstaigoms, vienuolijoms, valstybinei ir bažnytinei administracijai.

Nuo XVII a. vidurio visoje LDK sumažėjo privačių spaudos dirbtuvių, o tarp institucinių įsivyravo vienuolynų spaustuvės. Vienuolijų spaudoje atsispindėjo Katalikų Bažnyčios inspiracijos religijos, ekonomikos ir kultūros srityse, taip pat užmojis per spausdintinio žodžio sklaidą daryti įtaką visuomenės pasaulėvaizdžiui.

Paprastai vienoje LDK vietovėje veikė viena spaudos dirbtuvė. Išimtis buvo Vilniaus miestas, kadangi čia veikė kelios institucinio pobūdžio spaustuvės. Viena Vilniaus spaustuvė priklausė aukštojo mokslo įstaigai – jėzuitų akademijai, o kitos trys spaustuvės priklausė vienuolių organizacijoms, t. y. bazilijonams, pranciškonams ir pijorams.

Vilniaus vienuolynų spaustuvių veiklą vienijo miesto erdvė ir įvykiai, kaip antai gaisrai, epidemijos, svetimos kariuomenės įžengimas, LDK Tribunolo sesijos ir t. t. Kita vertus, nepaisant vienodos institucinės prigimties ir buvimo viename mieste, kiekvienos spaustuvės veiklos organizavimas turėjo savo ypatumų. Spaustuvės steigimą galėjo inicijuoti grupė institucijos atstovų arba vienas asmuo. Skirtingai buvo surandama lėšų staklėms ir šriftams pirkti. Turėjo skirtumų ir samdomų spaustuvinių socialinė sudėtis bei atsiskaitymo su jais pobūdis. Kiekvienos spaustuvės organizacinės ypatybės ir materialinė padėtis darė įtaką spausdinamos literatūros įvairovei bei kokybei. Tokiu būdu, siekiant suvokti Vilniaus institucinės spaudos bruožus, taip pat priežastis, lėmusias specifinės LDK literatūrinės kultūros raidą, svarbu kuo išsamiau pažinti kiekvienos spaustuvės veiklos aplinkybes.

Dabartiniame tyrime pasirinkta analizuoti spaustuvę, kuri priklausė pranciškonų vienuolijai. Pranciškonų konventualų vienuolija savo istoriją Lietuvoje skaičiuoja daugiau nei 500 metų. Pranciškonai buvo vieni pirmųjų katalikų tikėjimo skleidėjai Lietuvoje, įsteigę 31 vienuolyną įvairiose LDK vietovėse ir sostinėje¹. Atlikdami religinę misiją pranciškonai prisidėjo prie LDK kultūros tapatumo formavimo, palikdami ateities kartoms nemažai vertingų literatūros, meno, architektūros kūrinių. Be to, jie priklausė mažai grupei LDK vienuolijų, kurios steigė spaustuves ir rūpinosi spausdinto žodžio plitimu. Iki XVIII a. pabaigos pranciškonų vienuolija išlaikė tik vieną spaustuvę LDK sostinėje.

Žinoma, jog Vilniaus pranciškonų vienuolyno spaustuvė pradėjo veikti Vilniaus konvente 1671 m., o metais anksčiau Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Mykolas Višnioveckis suteikė jai privilegiją. Spaustuvės steigėjas buvo pranciškonas Jokūbas Pranciškus Dluskis (apie 1633–1683), trakta-

1 MAKARCZYK, Józef. *Provincia Litewsko-Białoruska Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych w latach 1687–1845*. Grodno, 2012, p. 515.

vęs ją kaip savo nuosavybę. 1681 m. išvažiuojo į kitą vietą, Dluskis paliko savo spaustuvę Vilniaus pranciškonams. XVII a. pabaigoje – XVIII a. pirmojoje pusėje spaustuvėje buvo spausdinama mažai knygų. Dėl epidemijų ir gaisrų jos veikla kelis kartus buvo nutrūkusi. Po eilinio miesto gaisro, įvykusio 1749 m., spaustuvė iš karto, t. y. 1750 m., atnaujino veiklą. 1752 m. Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) valdovas Augustas III patvirtino 1670 m. privilegiją. 1781 m. nuostolinga spaustuvės veikla privertė pranciškonų vyresnybę priimti sprendimą išparduoti jos įrangą. Istoriografijos duomenimis, pranciškonų spaustuvėje buvo išspausdinta daugiau nei 160 leidinių lenkų, lotynų, lietuvių, italų kalbomis. Pateikta informacija apie spaustuvę mažiau ar daugiau atsispindi daugelyje LDK istorijos ir spaudos tyrimų bei žinybų, tačiau jai apibūdinti iki šiol trūksta pamatinių duomenų². Pavyzdžiui, iki šiol nežinoma, kiek pranciškonų spaudos dirbtuvė turėjo spausdinimo staklių.

Pagrindiniu akstinu pradėti pranciškonų spaustuvės tyrimą tapo „atradingas“ seniai žinomo, tačiau iki šiol neperskaityto dokumento, saugomo Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje. Tai yra 1752–1769 m. Vilniaus pranciškonų konventualų vienuolyno spaustuvės išlaidų ir pajamų knyga (saugojimo šifras: F5–F–32415). Toliau šis rankraštis, kaip pagrindinis tyrimo šaltinis, aptariamasis atskirame skyriuje. Be išlaidų ir pajamų knygos, naujam spaustuvės tyrimui stengtasi pritraukti kuo daugiau archyvinių dokumentų. Tai yra 1670 m. spaustuvės privilegijos originalas, saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje (F6–327), ir keli 1752 m. konfirmacinės privilegijos nuorašai (LMAVB RS, F43–21143; BUJ, rkps 5981 IV, lap. 395r–396v³; LVIA, SA, b. 4768, lap. 40r–41v; LVIA, Lietuvos Metrika, kn. 181(1), lap. 33–35⁴). Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomas 1670 m. privilegijos nuorašas (LVIA, SA, 4768, lap. 39r–39v) ir 1780 m. pranciškono Placydo

- 2 Svarbesnės publikacijos apie Vilniaus pranciškonų spaustuvę: Pranciškonų spaustuvė. Iš *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 18: Perk–Pražvalgos. Vyr. red. Antanas Račis. Vilnius, 2010, p. 717; DETTLAFF, Marek. *Bracia Mniejsi Konwentualni (Franciszkanie) w Wilnie do 1864 roku*. Vilnius, 2017, p. 268–272; ABRAMOWICZ, Ludwik. *Cztery wieki drukarstwa w Wilnie, 1525-1925: zarys historyczny*. Wilno, 1925, p. 79–80; *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. Z. 5: Wielkie Księstwo Litewskie. Opracowli Alodia Kawecka-Gryczowa oraz Krystyna Korotajowa i Wojciech Krajewski. Wrocław, 1959, p. 90–92; NIKALAEU, Mikalai. *Gistoryya Belaruskai knigi*. T. 1: Knizhnaya kul'tura Vyalikaga knyastva Litouskaga. Minsk, 2009, p. 328–330; PIETRZKIEWICZ, Iwona. *Kultura książki w zakonach męskich Wielkiego Księstwa Litewskiego XV–XVIII wieku*. Kraków, 2019, p. 165.
- 3 Autorė dėkoja dr. Lilijai Kowkiel už suteiktą galimybę susipažinti su dokumentu.
- 4 Dokumentas publikuotas: KAŽURO, Ina. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaustuvių privilegijos. *Knygotyra*, 2017, t. 68, p. 75–78 (vertimas iš lotynų k. Eugenijos Ulčinaitės).

Nowickio paaiškinimas dėl spaustuvės skolininkų (LVIA, F. 604, ap. 88, b. 685, lap. 77r). Dar vienas dokumentas, susijęs su Placydu Nowickiu, kai jis ėjo spaustuvės prefekto pareigas, saugomas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (LNMMB RKRS, F190–2465)⁵. Kitų vertingų šaltinių esama Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje: 1670–1676 m. Vilniaus pranciškonų vienuolyno išlaidų ir pajamų knyga (F4–36424(A–3843)), kurioje taip pat fiksuojamos spaustuvės išlaidos⁶, du 1782 m. dokumentai, susiję su spaustuvės įsiskolinimu Kauno pranciškonų vienuolynui⁷, istoriko pranciškono Antonijaus Niewiarowskio istorinė studija apie Lietuvos pranciškonų konventualų provinciją nuo 1686 iki 1843 m., kurioje yra duomenų apie spaustuvės būklę XVIII a. (F3–291). Svarstant Pranciškonų spaustuvės pastato klausimą yra vertinga 1977 m. Romualdo Firkovičiaus archeologinė studija, prieinama Lietuvos regioniniame valstybės archyve⁸.

Spaustuvės produkcija (knygos, brošiūros, smulkioji spauda) yra dar vienas svarbus spaustuvės veiklos analizės šaltinis. Remiantis bibliografijomis⁹ ir Vilniaus bibliotekų¹⁰ elektroniniais katalogais buvo surinkta informacija apie 134 leidinius lotynų, lenkų bei lietuvių kalbomis, išspausdintus pranciškonų spaustuvėje 1752–1778 m.¹¹ Nors surinkta bibliografinė informacija nėra baigtinė (visada lieka tikimybė atrasti papildymų kol kas neprieinamuose šaltiniuose), jos iš esmės užtenka šiuolaikiniam spaustuvės tyrimui. Leidinių

- 5 Autorė dėkoja Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriui už suteiktą galimybę susipažinti su dokumentu.
- 6 Dokumentas publikuotas: DRĖMA, Vladas. *Vilniaus bažnyčios*: iš Vlado Drėmos archyvų. [Sud. Audronė Léverienė, Arturas Mickevičius, Rita Mosiejienė]. Vilnius, 2008, p. 735–763.
- 7 Wypis z ksiąg Grodzkich Powiatu Kowienskiego [Felikso Towiańskiego garantinis raštas Kauno pranciškonų gvardijonui Vaitiekui Zlotochovičiui, 1780-11-12], 1782. VUB RS, F5–F96–27641; Wypis z ksiąg Grodzkich Powiatu Kowienskiego [laiškas dėl Vilniaus pranciškonų spaustuvės skolos, 1781-05-02], 1782. VUB RS, F5–F96–27643.
- 8 FIRKOVIČIUS, Romualdas. *Namas Vilniaus m. Kretingos 3/6*. Istoriniai tyrimai. Vilnius, 1977. LRVA, F. 1019, ap. 11, b. 7185.
- 9 Pagrindinės bibliografinės priemonės: ESTREICHER, Karol. *Bibliografia Staropolska*. 36 t. Kraków, 1891–2014; *Knygos lietuvių kalba*. T. 1: 1547–1861. Sudarytoja Eleonora Binkytė... [et al.]. Vilnius, 1969; *XVIII a. Lietuvos knygos lenkų kalba*: kontrolinis sąrašas. [Sud. Marija Ivanovič, Karina Basiul]. Vilnius, 2015.
- 10 Tyrimo metu informacija rinkta šiose bibliotekose: Vilniaus universiteto bibliotekoje, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje, Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje.
- 11 Autorė dėkoja dr. Almai Braziūnienei už informaciją apie Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugomus pranciškonų spaustuvės leidinius.

grupavimas pagal spausdinimo chronologiją leido išskirti spaustuvės veikloje produktyviausius ir mažiausiai našius metus, kas prisidėjo prie rentabilumo klausimo sprendimo. Tyrime atsakyta nagrinėti pranciškonų spaustuvės leidinių žanrinę sudėtį ir kalbinę įvairovę, paliekant šiuos klausimus atskiram tyrimui.

Straipsnyje pasirinkta išsamiai išanalizuoti 1752–1769 m. spaustuvės išlaidų ir pajamų knygą ir nustatyti to laikotarpio pagrindinius veiklos aspektus, t. y. darbo organizatorius ir lėšų šaltinius, įrangos ir tipografinės medžiagos kilmę bei apimtis, darbuotojų įsidarbinimo ir atsiskaitymo su jais būdus, pajamų rūšis bei dydžius. Be to, bandoma atskleisti rentabilumo pokyčius per vieną dešimtmetį. Išvardytos užduotys turi tikslą – nustatyti priežastis, atvedusias prie Vilniaus pranciškonų spaustuvės uždarymo. Tyrimo rezultatai suteiks gilesnę suvokimą apie vienuolyno spaudos dirbtuvę, atstovaujančią didžiausiai LDK institucinių spaustuvių grupei. Taip pat tyrimas atskleidžia vienuolyno spaustuvės sąveikos su miesto bendruomene formas ir apskritai jos įtaką LDK kultūrai.

1752–1769 M. VILNIAUS PRANCIŠKONŲ SPAUSTUVĖS IŠLAIDŲ IR PAJAMŲ KNYGA: KONSTRUKCIJA IR TURINYS

Išlaidų ir pajamų knyga yra vienas svarbiausių tyrimo šaltinių, todėl nuspręsta atidžiai išnagrinėti jos išorines ir vidines ypatybes. Ne mažiau įdomu yra nustatyti ir priežastis, kurios lėmė šio šaltinio likimą istoriografijoje.

Pirmasis pranciškonų spaustuvės išlaidų ir pajamų knygą tyrinėjo Bažnyčios istorikas Kamilis Kantakas. Jis panaudojo šį šaltinį ATR pranciškonų vienuolijos istorinėje monografijoje, paskelbtoje 1938 m.¹² Tuo metu rankraštis buvo saugomas Vilniuje, tačiau neturėjo šifro¹³. Nagrinėdamas pranciškonų literatūrinę kūrybą, Kantakas atkreipė dėmesį ir į spaustuvės veiklą, kuriai skyrė vos dvi pastraipas. Išlaidų ir pajamų knyga padėjo jam nustatyti, kad su spaustuve susiję pranciškonai Feliksas Towiański (1719–1782), Wiktoras Stepurewiczius ir Józefas Sękaliskis (1736–1776)¹⁴. Jokios kitos rankraščio informacijos Kantakas neminėjo.

12 KANTAK, Kamil. *Franciszkanie polscy*. T. 2: 1517–1795. Kraków, 1938.

13 K. Kantakas nurodo tokią rankraščio santrumpą: *Wi – s. s. Akta drukarni 1752–1769*. Žr.: KANTAK, Kamil. *Franciszkanie polscy*, t. 2, p. XIII.

14 Ten pat, p. 458–459.

Antrą kartą spaustuvės išlaidų ir pajamų knyga pateko į viešumą po Antrojo pasaulinio karo. Ja susidomėjo senosios lietuvių literatūros tyrinėtojas profesorius Jurgis Lebedys. Tuo metu profesorius rinko medžiagą apie lietuvių kalbos likimą XVII–XVIII a. viešajame gyvenime¹⁵. Rankraštis buvo prieinamas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje su naujai suteiktu šifru. Mirus profesoriui visa jo surinkta medžiaga buvo išleista kaip šaltinio publikacija¹⁶. Iš šios publikacijos matyti, kad mokslininkas darė išrašus iš išlaidų ir pajamų knygos, susijusius daugiausia su lietuviškų knygų leidyba ir prekyba, išrašė kai kurią kitokią informaciją, taip pat atkreipė dėmesį į rankraščio ypatybes¹⁷. Iš išlaidų dalies pabaigos jis išrašė apibendrinamąją informaciją apie spaustuvę, datuotą 1780 m., tačiau pasirinko tik kelis teiginius, praleisdamas kitą dalį, kurioje taip pat nurodomas spaudos staklių skaičius¹⁸. Taigi, nepaisant gana išsamių išrašų, Lebedys paliko dalį neatskleistos vertingos informacijos, susijusios su spaustuvės veikla. Tai paaiškinama jo tikslu ir domėjimosi sritimi – lietuvių literatūros, t. y. knygos teksto, labiau nei knygos kaip materialaus objekto, istorija. Išsamių Lebedžio užrašų autoritetas galėjo paveikti kitus tyrėjus, kad rankraščio turinys iš esmės atskleistas ir daugiau jame ieškoti ko nors naujo nėra prasmės.

Išlaidų ir pajamų knyga yra kodeksas *in folio*, susidedantis iš 255 lapų (1–2 pav.). Gaminant kodeksą sulankstyti pusiau lapai buvo susiuvami po dešimt arba po dvylika į sąsiuvinius. Knygos viršeliams panaudotas kartonas, kuris apklijuotas rudu popieriumi, o nugarėlė bei viršelių kampeliai aptraukti ruda oda. Viršeliuose įtaisyti knygos surišimo odiniai raišteliai, o knygos bloko kraštai marginti mėlynais ir raudonais dažais. Ant pirmo viršelio priklijuota Stepono Batoro universiteto bibliotekos lipdė *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie Dział Rękopisów №*, kurioje įrašyti du numeriai – pieštuku įrašyta 5032, o rašalu – 32415. Knygos pradžioje yra raudono vaško antspaudo likutis.

Pagal paskirtį ir turinį išlaidų ir pajamų knyga priskirtina prie veiklos apskaitos žurnalų. Dėl praktinio patogumo jai pasirinktas specialus ilgo siauro dydžio lapų formatas (33,5 × 9,4 cm). Knyga buvo pildoma lenkų kalba iš dviejų knygos pusių. Iš vienos pusės buvo fiksuojamos išlaidos, kurios turi antraštę lenkų ir lotynų kalbomis: *Regestra Expensu Wydanego na Drukarnią Konwentu Wilenskiego SPrawione R[ok]u 1752 M[iesią]ca Decembra Dnia Pierwszego. Incipit*

15 Autorė dėkoja dr. Veronikai Girininkaitėi, pasidalijusiai šia informacija.

16 LEBEDYS, Jurgis. *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*. Sudarytoja Vanda Zaborskaitė. Vilnius, 1976.

17 Ten pat, p. 93–98.

18 Ten pat, p. 98.

1 PAV. 1752–1769 m. Vilniaus pranciškonų vienuolyno spaustuvės išlaidų ir pajamų knyga (įrišas). VUB RS, F5–F–32415. Raimondo Malaiškos nuotr.

Annus D[omi]ni 1752. Expensa Mensis Januarij. Šioje antraštėje pažymėta įrašų pradžia nuo 1752 m. gruodžio mėnesio (*M[iesių]ca Decembra*) nėra tiksli, nes įrašai buvo pradėti ne nuo gruodžio, o nuo sausio 1 d. Paskutinė išlaidų data yra 1769 m. rugsėjo 16 d. Visa išlaidų dalis užima 79 lapus. Iš kitos knygos pusės fiksuojamos spaustuvės pajamos, kurios turi antraštę lenkų ir lotynų kalbomis: *Regestra przychodowe z Drukarni Konwentu Wileńskiego Poczęte w R[ok]u 1752 1 Dnia Stycznia. Incipit A[n]nus D[omi]ni 1752. Accepta Mensis Januarij.* Pajamų dalis užima 30 lapų, o jos paskutiniai apskaičiavimai datuojami 1769 m. rugsėjo mėnesiu nenurodant tikslios dienos. Iš viso išlaidų ir pajamų įrašai užima mažesnę vietą knygoje, kurios didžioji dalis, t. y. 145 lapai, iš esmės liko tuščia. Atskirą dalį knygos struktūroje sudaro 1780 m. rugsėjo 24 d. spaustuvės įrangos ir produkcijos aprašymas, pateiktas dviejuose lapuose (IPK, lap. 80r–81r)¹⁹.

19 Toliau cituojant 1752–1769 m. pranciškonų spaustuvės išlaidų ir pajamų knygą straipsnio tekste ir išnašose vartojamos šios santrumpos: kai cituojama iš išlaidų dalies, vartojama santrumpa IPK, o kai cituojama iš pajamų dalies – santrumpa IPK-2. Lapai trumpinami – lap.

2 PAV. 1752–1769 m. Vilniaus pranciškonų vienuolyno spaustuvės išlaidų ir pajamų knyga (išlaidų dalies fragmentas). VUB RS, F5–F–32415. Raimondo Malaiškos nuotr.

Apskaitos knygos pildymas iš dviejų pusių kartais kėlė rašiusiam asmeniui sunkumų – pajamos buvo įrašomos į išlaidų dalį arba atvirkščiai. Pavyzdžiui, 1756 m. birželio 16 d. spaustuvės viršininkas gavo iš kunigo Olszewskio užstatą už pamokslo spausdinimą (9 muštinius talerius) ir įrašė apie tai iš pradžių į išlaidų dalį (IPK, lap. 34v), o, pastebėjęs klaidą, užbraukė ir perrašė į pajamų dalį (IPK-2, lap. 11r). Panašiai į pajamų dalį galėjo būti klaidingai įrašytos maisto pirkimo išlaidos (pavyzdžiui, 1759 m. spalio mėnesį įrašas pajamų dalyje apie daržovių ir alaus pirkimą, IPK-2, lap. 17v).

Išlaidų ir pajamų knygą pildė spaustuvės viršininkas (prefektas). Tik vieną kartą joje pasirašė pranciškonų vienuolijos įgaliotinis, brolis Bernardas Frąckiewiczzius (IPK, lap. 39v). Teminiu požiūriu visos išlaidos skirstytinos į kelias pagrindines rūšis: įrangos įsigijimas, remontas ir priežiūra, kontraktai su spaustuvininkais, kitais tarnautojais bei amatininkais, darbo apmokėjimas,

popieriaus pirkimas, maisto ir malkų pirkimas. Iš tikrųjų, išlaidų įvairovė daug didesnė. Pavyzdžiui, knygoje atsispindi spaustuvės statybos, pastato bei patalpų remonto išlaidos, taip pat nuolatinės smulkios išlaidos už vaišinimą, už išmaldas ir kitus piniginius aukojimus (turkų belaisvių išpirkimas²⁰, vienuolyno statyba). Nuo 1765 m. knygoje atsirado nauja išlaidų rūšis – padūmės mokestis į miesto išdą²¹. Tarp spaustuvės pajamų išskiriamos trys pagrindinės rūšys: leidinių užsakymas, leidinių pardavimas, mecenatų aukojimai. Iš pradžių visi piniginiai atsiskaitymai skaičiuojami timpomis, o nuo 1765 m. – auksiniais. Paminėtina, kad su spaustuvininkais dažnai buvo atsiskaitoma išspausdintomis knygomis²². Pasak vieno prefekto, buvo įprasta apmokant už darbą knygomis išlaidų dalyje fiksuoti jų savikainą²³.

Pranciškonų spaustuvės išlaidų ir pajamų knygai būdinga tai, kad įrašų išsamumas tiek išlaidų, tiek pajamų dalyje labai įvairuoja. Pavyzdžiui, kartais išlaidų dalyje yra detalizuojama, už kokį darbą atsiskaityta su darbininku, o kartais ši informacija praleidžiama. Antai, 1752 m. birželio mėnesį du kartus mokėta staliui: vieną kartą už šriftų kasų spintos pastatymą sumokėtas vienas šeštokas, o kitą kartą tiesiog už darbą spaustuvės naudai sumokėta viena timpa (IPK, lap. 5v). Taip pat pajamų dalyje nesilaikoma vienodo išsamumo. Pavyzdžiui, 1753 m. gegužės 13 d. prefektas užfiksavo, kad bazilijonai sumokėjo šešias timpas už pusės lapo formato tezių spausdinimą ant dvejų rūšių popieriaus²⁴, o rugpjūčio mėnesį jis įrašė, kad bazilijonai sumokėjo 27 timpas už teisinio dokumento spausdinimą, tačiau konkretesnių sutarties sąlygų ne-

- 20 1754 m. balandžio 19 d.: *Jatmużny na wykupienie Niewolnikow Tureckich Węgrzynowi 1 [grosz]* (IPK, lap. 19v).
- 21 1765 m. rugsėjo 20 d.: *Podymnego z Placu Drukarni za 2 raty do Miasta 8 [Zł]* (IPK, lap. 69v); 1766 m. rugsėjo 22 d.: *Podymnego do Ratusza za 2 Raty Marcową y 7brową... 8,20 [Zł]* (IPK, lap. 72v); 1767 m. balandžio 2 d.: *Podymnego do Ratusza z nowy... podatkem 5,14 [Zł]* (IPK, lap. 73v); 1767 m. rugsėjo 15 d.: *Podymnego do Ratusza 5,4 [Zł]* (IPK, lap. 74v); 1768 m. kovo mėn.: *Podymnego y poziemnego 5,22 [Zł]* (IPK, lap. 76r); 1768 m. rugsėjo 11 d.: *Podymnego y poziemnego 5,4 [Zł]* (IPK, lap. 77r); 1769 m. kovo 15 d.: *Podymnego do Ratusz 5,22 [Zł]* (IPK, lap. 78r).
- 22 1752 m. gegužės mėn.: *Możewskiemu Chłopcowi odprawuiąc go y daiąc w gatunkach ksiązek Zł. kilkadziesiąt za półtora Roku datem m. pieniądz[mi] 6 [Tynf.] 1 [szostak]* (IPK, lap. 12v); 1754 m. sausio 14 d.: *Panu Narewiczowi w książkach to iest Ewangelicze y elementarz... 2 [Tynf.]* (IPK, lap. 17v).
- 23 *...gatunkami [ksiązek – aut.] częstokroć zastugi ludziom były oplatane, a to dla wiadomości co komu należy są zapisane iakby pieniądzmi* (IPK, lap. 81r).
- 24 *Od Jchcw XX Bazyljanow za konkluzye od pół arkusza druku y za Librę papieru białego a trzy libry Królewskiego 6 [Tynf.]* (IPK-2, lap. 3r).

užfiksavo²⁵. Laikui bėgant, išlaidų apskaitoje mažėjo išsamumas informacijos apie maisto pirkimą. Iš pradžių produktų pirkimas buvo aprašomas gana išsamiai: t. y. kokie produktai ir kokiomis dienomis perkami. Pavyzdžiui, 1753 m. birželį maisto pirkimai buvo atliekami beveik kiekvieną savaitės dieną: birželio 15 d. sumokėta už žuvį, alų, druską, pipirus bei krakmolą, 16 d. – už kiaušinius, daržoves bei mėsą, 17 d. – vėl už kiaušinius bei daržoves, 18 d. – už duoną, 19 d. – už daržoves bei duoną ir t. t. (IPK, lap. 13v). Tačiau pradėdant nuo 1763 m. pereita prie tokios tvarkos, kai maistas perkamas vieną kartą per savaitę, nedetalizuojant produktų, pavyzdžiui: *už savaitinį maitinimą (na wikt tygodniowy*, IPK, lap. 65v), *už dviejų savaitių maitinimą (wikt dwoniedzielny; wikt dwutygodniowy*, IPK, lap. 66r, 68r). Nepaisant atskleistos ypatybės, susijusios su įrašų glaustumu, taip pat su kai kurių įrašų neaiškumu ir užbraukimu, išlaidų ir pajamų knyga leidžia gana patikimai rekonstruoti spaustuvės veiklos sąlygas ir raidą nuo 1752 iki 1769 m.

SPAUSTUVĖS ORGANIZAVIMAS

1749 m. įvykus Vilniaus gaisrui, pranciškonų spaustuvė labai nukentėjo. Atnaujinti spaustuvę ėmėsi pranciškonas Feliksas Towiańskis. 1752 m. sausio mėnesį jis pradėjo fiksuoti visus su spaustuve susijusius reikalus išlaidų ir pajamų knygoje.

Atstatant nukentėjusią spaustuvę, reikėjo rasti lėšų. Jos buvo renkamos iš kelių šaltinių. Visų pirma, F. Towiańskis pasiskolino iš savo brolio, Vilniaus sargybinio Antonijaus Towiańskio, 220 raudonųjų auksinų, kas lygu 3 006 timpoms, sumą²⁶. Nuo 1752 iki 1758 m. spaustuvė atiduodavo už paskolintą sumą įvairiai – nuo 30 iki 273 timpų. 1758 m. vietoj A. Towiańskio pinigų priėmė F. Towiańskio sūnėnas (IPK, lap. 38v), o kitais metais A. Towiańskio pinigų suma buvo perleista Kauno pranciškonų konventualų vienuolynui. Nėra duomenų, kodėl vienuolynas perėmė Vilniaus sargybinio sumą, tik galima spėti, kad tai sutapo su jo mirtimi. Taigi, pradėdant nuo 1759 m. iš spaustuvės kasos Kauno pranciškonų konventualų vienuolynui atskaičiuojamos šios sumos:

25 *Od XX Bazylanow za wybicie Processu 27 [Tynf.]* (IPK-2, lap. 3v).

26 1752 m. balandžio 26 d.: *Wziotem y pożyczylem na oblig od Brata mojego Czerw. Zł Dwiescie dwadziescie co czyni Tynfow 3006* (IPK-2, lap. 1r). Kitur nurodoma kita suma: 1752 m. gegužės 1 d.: *Prowizyi JM Panu Antoniemu Towiańskiemu od Summy Dwuchset czerwonych złotych zaplacilem Czerwonych złotych dwadziescie 273 [Tynf.]* (IPK, lap. 4r); 1753 m. gegužės 11 d.: *Prowizyi JM Panu Antoniemu Towiańskiemu Strażnikowi Wilenskiemu od Dwuchset czerw. Zł. oddalem czerw. Zł. 20 – 266 [Tynf.]* (IPK, lap. 12v).

1759 m. sumokėta 217 timpų, 1760 m. – 198 timpos, nuo 1761 m. mokėta po 221 timpą (IPK, lap. 57v, 61v, 64v, 66v), o nuo 1765 iki 1768 m. kasmet mokėta po 280 auksinų (IPK, lap. 68v, 71v, 74r, 76r).

Dalies finansinės paramos sulaukta iš pranciškonų aplinkos. Spaustuvės kreditoriai buvo Vilniaus pranciškonų vienuolynas (1753 m. paskolino 142 timpas; IPK, lap. 20v), teologijos studijų regentas, tėvas Maciejus Tąkielis (?–1801), paskolinęs 1760 m. 1 500 timpų (IPK-2, lap. 20v)²⁷. Be to, 1754 m. brolis pranciškonas Urbanas Szymkiewiczzius buvo paskolinęs 54 timpas naujoms staklėms pagaminti²⁸, o buvęs prefektas, brolis W. Stepurewiczzius teigęs, kad buvo skyręs spaustuvei 800 timpų (IPK, lap. 80r). Gana didelę paramą suteikė ir kunigas Olszewskis, paskolinęs 1756 m. 400 timpų (IPK, lap. 34r)²⁹.

Pagal nusistovėjusią tradiciją visos LDK institucinės spaustuvės siekė įteisinti savo statusą ATR valdovo privilegijomis. Keičiantis valdovui buvo priimta gauti naujo valdovo patvirtinančią (konfirmacinę) privilegiją. Vilniaus pranciškonų vienuolynas jau turėjo seną, paskelbtą 1670 m. gruodžio 23 d., spaustuvės privilegiją³⁰, ir F. Towiańskis asmeniškai ėmėsi pastangų, kad ATR valdovas Augustas III patvirtintų jos galią. 1752 m. gruodžio 5 d. konfirmacinė privilegija žodis į žodį patvirtino senąją privilegiją, kurioje visiškai nedetalizuojama, ką konkrečiai leidžiama spausdinti: *knygas, tiek šventas, tiek pasaulietines <...> galės spausdinti ir platinti tiek savo vienuolyne, tiek už jo ribų, mes savo karališka galia leidžiame tai daryti*³¹. Iš šios privilegijos matyti, kad pranciškonai nesirūpino įsigyti specialios teisės atskirų leidinių spausdinti, kaip siekė kitos Vilniaus spaustuvės. Taip pat pažymėtina, kad nei senoje, nei naujoje privilegijoje nebuvo paminėta apie karališkojo titulo suteikimą pranciškonų spaustuvei, kaip kar-

27 Pranciškonas M. Tąkielis taip pat skyrė 1 500 auksinų eksperimentinės fizikos prietaisams įsigyti. Žr.: DETTLAFF, Marek. *Bracia Mniejsi Konwentualni (Franciszkanie) w Wilnie do 1864 roku*, p. 254.

28 1754 m. birželio 20 d.: *U Brata Urbana Szymkiewiczza pozyczyłem naprasę 54 [Tinf.]* (IPK-2, lap. 6v).

29 Tai gali būti regulinių kanauninkų atgailos ordino kunigas Mykolas Olševskis (1712–1779), išleidęs 1753–1758 m. pranciškonų spaustuvėje pamokslų rinktinę *Broma, atverta ing wiechnastj*, dvasines meditacijas ir kelis pamokslus.

30 Michael, Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae... Significamus praesentibus literis nostris... Varšuva, 1670 m. gruodžio 23 d. LMAVB, RS, F6–327. Privilegijos nuorašas: Akt przywileiu XX Franciszkanom Wilenskim służącego. [1670 m. Mykolo Višnioveckio privilegijos nuorašas]. Vilnius, 1756 m. vasario 26 d. LVIA, SA, 4768, lap. 39r–39v.

31 KAŽURO, Ina. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaustuvių privilegijos. *Knygotyra*, 2017, t. 68, p. 77 (vertimas iš lotynų k. Eugenijos Ulčinaitės).

tais teigiama istoriografijoje³². Praėjus ketveriems metams po įteikimo, konfirmacinė privilegija buvo įrašyta į LDK aktų knygas, ir už šią paslaugą spaustuvė sumokėjo du kartus po 5 timpas³³.

Surinkęs piniginių lėšų, F. Towiański ėmėsi veiksmų dėl naujo spaustuvės pastato statybos. Pirmieji parengiamieji statybos darbai buvo vykdomi 1752 m. pavasarį³⁴, o rugpjūtį prasidėjo statyba³⁵. Visą rudenį statybininkai, t. y. keturi mūrininkai su keturiais pagalbiniais darbininkais, statė namo sienas. Gruodį kiti pasamdyti meistrai atliko vidaus statybos darbus: klojamos grindys, statoma koklinė krosnis³⁶, įrengiamos langų angos³⁷. 1753 m. sausio mėnesį buvo įstiklinti langai³⁸ ir susitarta su staliumi dėl baldų pagaminimo. Toliau gana ilgą laiką apie statybas išlaidų dalyje nerašoma. Tik 1753–1754 m. sandūroje vėl grįžtama prie pastato patalpų įrengimo (įrengiamos virtuvėlė ir celė³⁹). Iš viso spaustuvės statybai prirėikė samdyti įvairių amatų meistrus – mūrininkus, plytininkus, stalius, dailides, skardininką, stiklių, krosnininką, dažytojus. Įsikraustyta į naujas patalpas 1754 m. spalio 4 d. Ta proga prefektas sumokėjo už spaustuvininkų vaišes⁴⁰.

32 ABRAMOWICZ, Ludwik. *Cztery wieki drukarstwa w Wilnie*, p. 80; DETTLAFF, Marek. *Bracia Mniejsi Konwentualni (Franciszkanie) w Wilnie do 1864 roku*, p. 269.

33 1756 m. vasario 26 d.: *Za Aktykowanie Przywie. króla Michata na Drukarnią naszą Wileńską w Grodnie 5 [Tynf.]* (IPK, lap. 33v); 1756 m. kovo 20 d.: *Za <užbrauktas žodis> wpisanie w Acta Przywileju Króla Jmci Augusta III. potwierdzającego dawny przywilej krola Michata 5 [Tynf.]* (IPK, lap. 34r).

34 1752 m. gegužės 20 d.: *Dwom Pomocnikom co odkopywali piwnice zarzuconą umurach nowej Drukarni Za 2 dni 2 [Tynf.]* (IPK, lap. 5r).

35 1752 m. rugpjūčio 5 d.: *Michałowi Jaroszewskiemu Mularzowi Za 6 dni placąc po Złt. y gr. 15 dalem, Pawławskiemu Pomocnikowi za 6 dni Złt. 4, Macieiowi Zienkiewiczowi Za 5 dni za Pomocnika Złt. 3 gr 10, Drugiemu Mularzowi Za Połtora dnia, Złt. 2 gr 7 wynosi Summa 14 [Tynf.]* (IPK, lap. 7r).

36 1752 m. gruodžio 10 d.: *Panu Janu Żdanowiczowi Gancarzowi <dalis teksto užbraukta> za postawienie pieca za kachl duzych Złt. 60 gr. 10 – 48 [Tynf.]* (IPK, lap. 9v).

37 1752 m. gruodžio 16 d.: *Za okien 5 do Nowey Izby 34 [Tynf.]* (IPK, lap. 9v).

38 1753 m. sausio 15 d.: *Za nap...szwy [?] Możewskiemu Sklarzowi na szkło 3 [Tynf.]* (IPK, lap. 10v).

39 1753 m. lapkričio 3 d.: *Mularzowi od wymurowania kuchenki y posadzki daney w sionkach Sali 1 [Tynf.]* (IPK, lap. 16r); 1754 m. vasario 20 d.: *Za pobielenie celli 1 [Tynf.]*, *Za przesypanie okien w celli 1 [Tynf.]* (IPK, lap. 18v).

40 *Na konsolacyą Drukarzom przy wprowadzeniu się do nowej Sali 1 [Tynf.]* (IPK, lap. 24r). *Na konsolacyą gali reikšti arba vaišes, arba piniginę premiją*, žr.: DOBRZYŃIECKA, Janina. *Drukarnie Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1674–1783 = De trium Universitatis Cracoviensis typographiarum historia, 1674–1783*. Kraków, 1975, p. 40.

3 PAV. Vilniaus pranciškonų spaustuvės pastatas (iš Pranciškonų g.). Inos Kažuro nuotr.

Spaustuvei įsikūrus naujame pastate, prasidėjo spaustuvės krautuvėlės statyba, kuri baigėsi 1755 m. antrojoje pusėje⁴¹. Ant naujos krautuvėlės ir spaustuvės salės durų buvo įrengtas specialus ženklas, pagamintas architekto (IPK, lap. 29v). Nors išlaidų ir pajamų knyga neleidžia tiksliai rekonstruoti naujo spaustuvės pastato konstrukcijos ir išdėstymo, galima teigti, kad į jos struktūrą įėjo kelios įvairios paskirties patalpos: spaustuvės salė, virtuvėlė, celė, biblioteka, t. y. spaustuvės knygų sandėlis, ir krautuvėlė. Vėlesniais metais iš spaustuvės kasos nuolat skiriama pinigų pastato priežiūrai (dažniausiai mokama už krosnies valymą) ir remontui. Antai, 1760 m. lapkričio 18 d. prefektas sumokėjo mūrininkui su pagalbininku dvi timpas už krosnies ir grindų remontą (IPK, lap. 55r), o 1765 m. spalį – kitiems meistrams 24 auksinus už spaustuvės ir bibliotekos stogo taisymą (IPK, lap. 70r).

R. Firkovičius nustatęs, jog spaustuvės pastatas išlikęs iki mūsų dienų, nors daug kartų buvo renovuojamas (dabartinis adresas: Pranciškonų g. 3/6) (3–4 pav.). Jis įeina į vienuolyno pastatų kompleksą ir išdėstytas už rytinės pa-

41 1755 m. balandžio 19 d.: *Mularzom dwóm za 4 dni tynkuiącym sklep po Zh. 1 1/2 – 9 [Tynf.]* (IPK, lap. 28v).

4 PAV. Vilniaus pranciškonų spaustuvės pastatas (iš kiemo pusės). Inos Kažuro nuotr.

grindinio vienuolyno korpuso linijos. Pasak archeologo, *Renesansinių elementų II-jo korpuso [t. y. – spaustuvės. Aut.] pastate atradimas rodo, kad jis pastatytas ne vėliau XVII a. pirmosios pusės...*⁴² Šis teiginys suponuoja, kad 1752–1754 m. vyko ne statybos, kaip gali pasirodyti iš išlaidų (pavyzdžiui, užrašoma apie rūšio kasią naujai spaustuvei), o nukentėjusio pastato perstatymas, arba renovavimas.

Rengiant spaustuvės patalpas kartu buvo rūpinamasi spausdinimo įrangos įsigijimu. Iš pradinių išlaidų matyti, jog 1752 m. pradžioje spaustuvėje jau buvo vienos naujos staklės, nors trūko kai kurių detalių⁴³. Liepos mėnesį Karaliaučiuje buvo nupirktos kitos naujos staklės už 400 timpų (IPK, lap. 6r), kurios į Vilnių atgabentos rugsėjo pabaigoje (IPK, lap. 8r). Spalio 2 d. Karaliaučiaus staklės sumontavęs stalius gavo atlyginimą 13 timpų (IPK, lap. 8v). 1754 m. pavasarį vietiniams meistrams buvo užsakyta pagaminti dar vienas staklės: stalius gavo rankpinigių 13 timpų, o šaltkalvis Janas Horkis – 82 timpas (IPK, lap. 19r). Naujų staklių pagaminimas truko beveik pusmetį. Per šį laiką meistrams sumokėta daugiau kaip 200 timpų. Naujos staklės buvo pastatytos ir paruoštos

42 FIRKOVIČIUS, Romualdas. *Namas Vilniaus m. Kretingos 3/6*, lap. 14(15).

43 1752 m. vasario 8 d.: *Za wálki do nowey prasy 7 [Tynf.]* (IPK, lap. 2r).

darbui 1754 m. lapkričio 21 d. Šis įvykis buvo tiek pat svarbus, kiek įvykęs prieš mėnesį persikraustymas į naujas spaustuvės patalpas, ir ta proga prefektas sumokėjo už spaustuvininkų vaišes⁴⁴. Tokiu būdu XVIII a. antrojoje pusėje pranciškonų spaustuvė turėjo iš viso trejas stakles⁴⁵, iš kurių vienos buvo nupirktos Karaliaučiuje, antros pagamintos vietos meistrų, o trečios neaiškios kilmės.

Pranciškonų spaustuvės šriftai taip pat buvo išigyjami iš dviejų šaltinių – iš Vilniaus ir Karaliaučiaus amatininkų. Vilniuje su spaustuve bendradarbiavo du meistrai, iš kurių pirmas paminėtinas Franciszekas Balcewiczius. 1752 m. pavasarį P. Balcewiczui buvo sumokėtos 6 timpos už vinječių (*finaty*) raižymą (IPK, lap. 2v), taip pat užsakyta išlieti mitelio šrifto atmainas, t. y. antikvą bei kursyvą, ir jų matricas (IPK, lap. 3r). Už šį darbą jam atlyginta kelis kartus (pavyzdžiui, gegužės mėnesį sumokėtos 164 timpos; IPK, lap. 4v). Papildomai prefektas skyrė dideles pinigų sumas specialioms medžiagoms, reikalingoms spaudmenims lieti⁴⁶. 1753 m. sausį P. Balcewiczui sumokėta paskutinį kartą (51 auksinas; IPK, lap. 10v), o kovo pradžioje jis mirė. Tada spaustuvės prefektas padengė visas išlaidas už mirusiojo laidotuves ir gedulingas apeigas⁴⁷. Tai vienintelis atvejis, kai spaustuvė apmokėjo tokio pobūdžio išlaidas.

Kitas Vilniaus amatininkas, kuris atlikinėjo pranciškonų spaustuvės užsakytus 1754–1757 m., buvo Ornatkiewiczzius (jo vardas knygoje neatskleidžiamas). 1754 m. kovo mėnesį jis liejo scholastikos šriftą (IPK, lap. 19r). Be to, jam dažnai buvo mokama už paveikslėlių spausdinimą⁴⁸. Dar kažkoks neįvar-

44 *Na konsolacyą Drukarzom dziś na 3 prasy robić zaczynaiącym 2 [szest.]* (IPK, lap. 25v).

45 Tai patvirtina ir 1780 m. W. Stepurewicziaus ataskaita (IPK, lap. 80r).

46 1752 m. birželio 15 d.: *Za Żelazo do hartu 7 [?] [szest.]*, *Za dwa kamienie Antymonium y półtora funta po Złotemu 63 [Tynf.]*, *Za Saletry funtow 4 po Tynfie 4 [Tynf.] 24 [grosz.]*, *Za Garkow 104 po 3 grosze 8 [Tynf.]*; *Za węgle do topienia hartu 3 [Tynf.] 6 [grosz.]* (IPK, lap. 6r).

47 1753 m. kovo 3 d.: *Za pogrzeb Pana Franciszka Balcewicza ktoremu winna została Drukarnia Żł. 500 z górą procz niektorych rzeczy Legowanych na Drukarnią, wydalem Xiędzu Zakrystianowi za dzwony, swiece, katafalk 68 [Tynf.]*, *Karmelitom za wigilią y pro... , Także XX Bernardynom y Dominikanom placąc po Żł. 19 to iest po Tynf. 15 – 45 [Tynf.]*, *Karmelitańskiemu y naszemu Bractwu po 4 Tynfy – 8 [Tynf.]*, *Kapelij Pana Gębicza za Pro... ją y mszą y 2 Salve 6 [Tynf.]* (IPK, lap. 11v); 1753 m. balandžio pradžia: *Na Mszy za Pana Balcewicza 2 [Tynf.]* (IPK, lap. 12r); 1754 m. kovo 7 d.: *Exekwie sprawniąc za P[an]ja Balcewicza Karmelitom od wigilij y za 5 mszy 9 [Tynf.]* (IPK, lap. 18v).

48 1754 m. vasario 19 d.: *Za wybicie obrazkow Ornatkiewiczowi 6 [Tynf.]* (IPK, lap. 18r); kovo 27 d.: *Ornatkiewiczowi zadatku na wybicie obrazkow 4 [Tynf.]* (IPK, lap. 19r); kovo 29 d.: *Ornatkiewiczowi na wybicie kartek 2 [Tynf.] 1 [szest.]* (IPK, lap. 19r); 1756 m. kovo 25 d.: *Ornatkiewiczowi od wybicia proby obrazkow sztychowanych 1 [szest.]* (IPK, lap. 34r);

dytas vietinis liejikas, greičiausiai tai yra minėtas Ornatkiewiczzius, liejo šriftus 1758 m. gegužę⁴⁹. Šriftui gaminti prireikė nusipirkti už 2 timpas vežimą anglies (IPK, lap. 38v).

Kitas šriftų įsigijimo šaltinis buvo Karaliaučiaus liejikų dirbtuvės. XVIII a. šeštajame dešimtmetyje pranciškonai užsisakinėjo šriftus iš Karaliaučiaus liejiko Henriko Hablitzo (kita pavardės forma – Hablicz). 1752–1753 m. jis išliejo garmonto šriftą, o 1754–1755 m. – garmonto ir mitelio šriftus (IPK, lap. 6v, 21r). Paprastai šriftai susidėvėdavo per penkerius metus, todėl juos reikėjo periodiškai perlieti arba įsigyti naujus⁵⁰. Taigi, 1760 m. pavasarį prefektas įgaliojo kunigą zakristijoną nuvykti į Karaliaučių ir nusipirkti naujus šriftus (IPK, lap. 52r). Šiam pirkiniiui buvo surinkta 2 000 timpų, bet šios sumos neužteko. 1761 m. tėvas Fračkiewiczzius turėjo primokėti dar 741 timpą (IPK, lap. 59r). Tokiu būdu buvo nupirkti penki šriftų garnitūrai: mite-lis (antikva ir kursyvas), garmontas (antikva ir kursyvas), cicerio (antikva ir kursyvas), tercija (antikva ir kursyvas) ir tekstas arba parangonas (antikva ir kursyvas) (IPK, lap. 59r). Po 1761 m. išlaidų dalyje apie šriftų įsigijimą arba perliejimą nebeužsimenama.

Kitus spaustuvei reikalingus prietaisus ir įrankius gamino pagal užsakymą vietiniai meistrai. Kol kas nepavyksta išsiaiškinti, koku tikslu 1755 m. spaus-tuvėje buvo rūpinamasi įrengti elektros gaminimo prietaisą⁵¹. Apskaitos knygoje retai kada įrašomi amatininkų vardai. Pavyzdžiui, įvairiais metais mini-mi staliai Walentas Markowskis (IPK, lap. 4v, 23r), Fleiszeris (lap. 10r), Janas Skrytowas (IPK, lap. 54v), liejikas Gustawas Merkiemas, gaminęs metalines staklių dalis (IPK, lap. 2r, 3v, 25v).

Per visą spaustuvės veiklos laikotarpį svarbią išlaidų rūšį sudarė popieriaus pirkimas. Ši medžiaga buvo įsigyjama tiesiai iš popierininkų arba pasitelkiant pirklių paslaugas. Ilgiausiai spaustuvė pirko popierių iš Kairėnų popierinin-ko Antonijaus Obrockio (pirkimai vyko nuo 1753 iki 1769 m.)⁵² ir iš Slanimo

gruodžio 20 d.: *Ornatkiewiczzowi za pracę wybicia obrazkow do patentow y innych 3 [Tynf.]* (IPK, lap. 35r); 1757 m. vasario 4 d.: *Ornatkiewiczzowi za wybicie blach do porachowania 1 [Tynf.]* (IPK, lap. 35v).

49 1758 m. gegužės 26 d.: *Giserowi in vim roboty 12 [Tynf.]* (IPK, lap. 38v).

50 DOBRZYNIĘCKA, Janina. *Drukarnie Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1674–1783*, p. 59.

51 *Slosarzowi za zrobienie instrumentow to iest prętow do Machyny Elektryczney 27 [Tynf.]* (IPK, lap. 27r); *Stolarzowi za robotę do Drukarni sztegow, fundamentu, Ramy, Zyzbretow y reszty za Machynę Elek. 17 [Tynf.]* (IPK, lap. 29v).

52 Pirmą kartą A. Obrockis paminėtas 1753 m. liepos 25 d. (IPK, lap. 14v), o paskutinį kartą – 1769 m. gegužės 17 d. (IPK, lap. 78r).

popierininko Dominiko Rzewwinskio (pirkimai vyko nuo 1758 iki 1768 m.)⁵³. Tik vieną kartą spaustuvė pirko popierių iš Zaslavlio popierininko Michała Jachimowicziaus (1760 m.; IPK, lap. 34v). Be popierininkų, spaustuvė naudojosi pavienių pirklių (*Winczy, Winczowa, Faktor*) ir kitų tarpininkų (brolis pranciškonas Urbanas Szymkiewiczzius, kunigas Frąckiewiczzius) paslaugomis. Dažniausiai perkama iš žydų pirklio Chackielio Hilelowicziaus, su kuriuo buvo atsiskaitoma nuo 1752 iki 1758 m.⁵⁴ Manytina, kad jis užsisakinėjo popierių iš Karaliaučiaus popierininkų (apie tokį kontaktą užrašyta 1754 m. spalio 13 d.; IPK, lap. 21r), taip pat kaip ir kitas pirklys, Dubińskis, kuris 1752–1753 m. pirko Karaliaučiuje spaustuvei popierių ir stibį (*antymonium*), reikalingą spaudmenims lieti (IPK, lap. 6v, 12v, 13r, 14v).

Spaustuvės išlaidų ir pajamų knygos įrašai neleidžia išskirti kokios nors popieriaus rūšies, kuri būtų būdinga vienam popierininkui, kadangi dalyje įrašų jokios rūšies nenurodoma, o kituose įrašuose nenurodoma, iš ko perkama. Nepaisant to, galima išskirti kelias popieriaus rūšis, kurias įsigydavo pranciškonų spaustuvė. Paprastai popierius vadinamas *wodny, klejowy (lepszy, ordynaryjny), regalowy, biały, korrektowy, drukowy, pocztowy*. Taip pat popierius buvo skiriamas pagal vietovę, kurioje pagamintas (*Pruski, Ryski, Królewiecki, Słoniński*), arba pagal vandenženklį piešinį (*pod Panną, pod Lilią, pod Karpem*). Piniginės sumos už popieriaus pirkimą savo dydžiu prilygo išlaidoms už šriftus. Pavyzdžiui, 1763 m. gegužės mėnesį už popieriaus pirkimą iš pirklio Faktoriaus buvo sumokėtos 909 timpos (IPK, lap. 65r), o 1765 m. spalio 8 d. už Slanimo neklijuoto popieriaus partiją – 3 440 auksinų (IPK, lap. 69v). Popieriaus kainą didino transportavimo išlaidos. Kai 1756 m. rugsėjį Prūsijoje buvo užsakyta už 992 timpas didelė popieriaus partija (350 rėzų⁵⁵), prefektas turėjo skirti papildomai 33 timpas už krovinio gabenimą nuo Vištyčio iki Tilžės (IPK, lap. 34v), o gruodžio mėnesį primokėjo dar 13 timpų už gabenimą iš Tilžės (IPK, lap. 35r).

53 Pirmą kartą D. Rzewwinski paminėtas 1758 m. birželio 25 d. (IPK, lap. 39v), o paskutinį kartą – 1768 m. balandžio 3 d. (IPK, lap. 76r).

54 Pirmą kartą C. Hilelowiczzius paminėtas 1752 m. gruodį (IPK, lap. 10r), o paskutinį kartą – 1758 m. gegužės 9 d. (IPK, lap. 38v).

55 Rėza – popieriaus pakuotė, susidedanti iš 500 popieriaus lakštų.

MAŽAS SPAUSTUVĖS PASAULIS: DARBUOTOJŲ GRUPĖS IR ATSISKAITYMO PRAKTIKOS

Prieš pradėdant gilintis į spaustuvės tarnautojų ir susijusių asmenų temą, vertėtų atsakyti į klausimą, kiek spaudos darbuose dalyvavo patys pranciškonai. Apskaitos knygoje atsispindi keli vienuolijos atstovai, susiję su spaustuve. Visų pirma, kelis kartus čia pasirašinėjo spaustuvės prefektas brolis Feliksas Towiański⁵⁶, kuriam priklausė didžiausios pastangos atgaivinant spaustuve. Jo vardas paskutinį kartą įrašytas 1760 m. liepos 30 d. (IPK, lap. 53v). Iš 1752–1755 m. įrašų matyti, kad F. Towiański išmokėdavo spaustuvės skolą buvusiam jos viršininkui, broliui Urbanui Szemkiewiczziui (IPK, lap. 2v, 24r, 28v)⁵⁷. Be brolio Urbano, knygoje minimi dar du prefektai – brolis Wiktoras Stepurewiczzius ir brolis Józefas Sękalskis (IPK, lap. 80v). Pirmasis iš jų prisidėjo prie spaustuvės reikalų jau 1757 m. vasarą (IPK, lap. 37r), bet vėlesnės datos jo, kaip ir J. Sękalskio, išitraukimo į spaustuvės veiklą nustatyti remiantis apskaitos knyga neįmanoma. Dar kitas pranciškonas, t. y. brolis Henrikas Narewiczzius, kurio funkcija nėra konkrečiai apibrėžta, atlikinėjo prefekto užduotis 1755–1763 m.⁵⁸ Taigi, nepaisant fragmentiškų duomenų, galima daryti prielaidą, kad paprastai vienuoliai pranciškonai dalyvavo organizuojant veiklą, o visus kitus darbus atlikinėjo samdyti amatininkai ir tarnautojai. Šiai išvadai neprieštarautų atvejais, kai samdytas 1754 m. darbuotojas, korektorius Mateusz Sękalskis (IPK, lap. 24v), manytina, įstojo į pranciškonų vienuoliją ir vėliau grįžęs į spaustuve ėjo prefekto pareigas⁵⁹.

Siekiant užtikrinti darnų spaustuvės darbą reikėjo įdarbinti įvairių profesijų amatininkus ir padėjėjus, aprūpinti reikalingais instrumentais ir sudaryti tinkamas buitines sąlygas. Pagal įdarbinimo būdą visą pranciškonų spaustuvės personalą galima skirti į dvi grupes. Visų pirma, tai nuolatiniai tarnautojai,

56 1754 m. birželis: *Fr. Felix Towiański Praef. Typographiae mpp.* (IPK-2, lap. 6v).

57 Tai koreliuoja su M. Dettlaffo teigimu, kad iki 1752 m. spaustuvė veikė, žr.: DETTLAFF, Marek. *Bracia Mniejsi Konwentualni (Franciszkanie) w Wilnie do 1864 roku*, p. 269.

58 Pirmą kartą H. Narewiczzius paminėtas 1755 m. spalio 3 d. (IPK, lap. 32r), o paskutinį kartą – 1763 m. sausio 11 d. (IPK, lap. 64r).

59 Su korektoriumi M. Sękalskiu buvo atsiskaitoma 1754–1755 m. K. Kantakas teigia, kad prefektas pranciškonas Józefas Sękalskis prieš įstodamas į vienuoliją 1758 m. dirbo pranciškonų spaustuveje: KANTAK, Kamil. *Franciszkanie polscy*. T. 2, p. 459, išnaša 83. Manytina, jog korektorius M. Sękalskis įstojęs į vienuoliją pasirinko Józefo vardą. Kitas vienuolis, brolis Ambrožas, kelis kartus atliko spaustuveje smulkius staliaus darbus 1752–1753, 1758–1759 ir 1761 m. (IPK, lap. 3r, 10v, 40r, 41r, 42v, 44v, 56v).

kuriems mokamas atlygis pagal sutartį. Į šią grupę įėjo spaustuvininkai (spaudėjai, rinkėjai, korektoriai), spaustuvininkų padėjėjai – mokiniai (arba pameistriai) ir kiti tarnautojai (virėjas⁶⁰, batsiuviai⁶¹, skalbėja⁶², pirtininkas⁶³). Kitą grupę sudarė samdiniai, kuriems mokama už atliktus darbus arba paslaugas pagal konkretų užsakymą. Šiai grupei priklauso statybininkai, krosnininkai, kaminkrėčiai, knygrišiai, barzdaskučiai, siuvėjai, vežikai, tekintojas, kubilius, aludaris, paštininkas.

Spaustuvės personalo branduolį sudarė spaustuvininkai. 1752–1769 m. spaustuvėje dirbo bent penki spaudėjai. Pradiniame etape sudarytos sutartys su spaudėjais Szymonu Deynerowicziumi 1752 m. (IPK, lap. 8r)⁶⁴ ir Walentu Kisielewskiu 1754 m. (IPK, lap. 18r) nebuvo sėkmingos, kadangi jie dirbo labai trumpą laiką. Taip pat neilgai spaustuvėje dirbo Woyciechas Stefanowiczius (1759–1760 m.; IPK, lap. 44v, 52v). Ilgamečiais pagrindiniais spaudėjais tapo buvę spaustuvės pameistriai. Jaunuolis Benediktas Konopka atėjo į spaustuvę 1756 m.⁶⁵, mokėsi čia spaudos amato trejus metus ir 1760 m. tapo meistru. Apie jo socialinio statuso pakeitimą liudijo naujas kreipinys – *ponas Konopka*. Paskutinį kartą su juo buvo atsiskaityta 1769 m. balandžio 30 d. – jam sumokėta 100 auksinų (IPK, lap. 78r)⁶⁶. Spaudėjas Jakobas Borawskis taip pat pradėjo karjerą nuo pameistrio (1759–1760 m.; IPK, lap. 48r). Nuo 1763 m. jis atlikinėjo spaudėjo darbą kaip meistras (IPK, lap. 65r). 1769 m. kovo 28 d. su J. Borawskiu buvo atsiskaityta paskutinį kartą išspausdintomis knygomis, kurių bendra kaina buvo 300 auksinų (IPK, lap. 78r).

60 1753 m. balandžio 4 d.: *Kucharzowi Jurgieltu za Niedziel dziewięć dopłacił 3 [Tynf.]* (IPK, lap. 12r); 1758 m. rugpjūčio 27 d.: *Kucharzowi Jurgieltu na Rok przyszły 6 [Tynf.]* (IPK, lap. 40v).

61 1753 m. spalio 6 d.: *Janowi Kalinowskiemu Szewcewi Drukarni za zrobienie z m... skury botów dla Chłopca z podkawkami...* (IPK, lap. 15r); 1754 m. rugsėjo 13 d.: *Skontraktowałem Pana Jana Szybatrowskiego Szewca na szycie botow po 4 Tynfy od pary...* (IPK, lap. 23r).

62 1753 m. liepos 20 d.: *Zkontraktowałem Annę Michałową Praczkę dla Chłopców na wymycie Chuct na Rok Żł. 15 y książkę* (IPK, lap. 14r).

63 1753 m. liepos 25 d.: *Skontraktowałem Jakuba na Rok żeby Chłopcóm wolna Łaznia była za Talar bity* (IPK, lap. 14v).

64 1753 m. kelis kartus minima apie atsiskaitymą su meistru Dotnarowicziumi, ir tik iš vieno įrašo galima suprasti, kad jis yra spaudėjas (IPK, lap. 15v), tačiau to nepakanka norint tiksliau nustatyti asmenybę (gal tai kita pavardės Deynerowicz forma?).

65 1756 m. gegužės 4 d.: *Konopka Chłopiec przystał* (IPK, lap. 34v).

66 Vėliau spaustuvėje įsidarbino Benedikto brolis Kšištofas Konopka, kuris dirbo čia iki mirties 1774 m. Žr.: [Benedikto Konopkos raštas, kuriuo jis, mirus jo broliui Kristupui Konopkai, kvituoja Vilniaus konvento pranciškonų prefektui, kun. Novickiui, gavus 600 auksinų]. 1774.II.15. LNMMB RKRS, F190–2465, lap. 1v.

Spaustuvės rinkėjai sudarė panašią kolektyvo dalį. Iš viso pavyko nustatyti šešis rinkėjus: Janas Łukowiczius dirbo 1752–1753 m. (IPK, lap. 5r, 6r, 11r, 14r), Antonijus Narewiczius dirbo 1752–1755 m.⁶⁷, Koronoskis ir Antonijus Leszczyńskis dirbo 1753–1754 m.⁶⁸, vilnietis Walentas Szweykowskis dirbo 1754–1760 m. ir turėjo palikti darbą dėl nusilpusio regėjimo⁶⁹, o Maciejus Marciszewiczius dirbo 1762–1769 m.⁷⁰ Be spaudėjų ir rinkėjų, spaustuvėje buvo nuolatinis korektorius. 1754–1755 m. knygų korektūra rūpinosi korektorius Mateusz Sękaliskis (IPK, lap. 24v, 25r, 26r, 32v), o 1756–1769 m. – korektorius Piotras Kudzinowiczius (IPK, lap. 34v, 40r, 52v, 75v). Su spaudėjais, rinkėjais bei korektoriumi buvo atsiskaitoma kelis kartus per metus, taip pat papildomai mokama už jų drabužių skalbimą ir avalynės taisymą.

Kaip buvo anksčiau minėta, 1755 m. prie spaustuvės buvo įrengta nauja krautuvėlė spaudos produkcijai pardavinėti. Iš išlaidų įrašų matyti, kad knygos, skirtos parduoti, buvo nuolat įrašomos⁷¹. Paprastai dėl knygų įrišimo prektas susitardavo su žydų knygrišiais. 1752 m. gruodį už 500 meditacijų knygelių įrišimą knygrišiui Rachmeliui buvo sumokėtos 7 timpos (IPK, lap. 10r). Su šiuo knygrišiu bendradarbiauta iki 1758 m. (IPK, lap. 38r). Žydų knygrišys Jankielis įrišdavo knygas 1758–1765 m. (pavyzdžiui, IPK, lap. 40r, 44r, 51v, 68v ir kt.). Kiti du žydų knygrišiai, t. y. Leyba (su juo atsiskaitoma nuo 1757 m.) ir Nochimas Szteymowiczius (kiti vardo variantai – Nahim, Nahum; su juo atsiskaitoma nuo 1759 m.), dirbo drauge, kadangi nuo 1764 iki 1769 m. jiems abiem paprastai buvo mokama bendra suma⁷².

67 1752 m. gruodžio 6 d.: *Skontraktowałem Pana Antoniego Narewicza Zycera na Rok płacąc od arkusza po 2 Tynfy y przykladki na kazdey prasie libra; Na konsolacyą dla nowego Zycera 1 [Tynf.]* (IPK, lap. 9v).

68 1753 m. rugsėjo 30 d.: *Przyiołem Antoniego Leszczynsk[ie]go Zycera* (IPK, lap. 15r); 1753 m. lapkričio 13 d.: *Przyiołem Koronoskiego Zycera z kontraktem Kubraku, Talerow 3 y puł, botow chust y czapk... za Rok* (IPK, lap. 16r).

69 1754 m. gegužės 1 d.: *Przyiołem Zycera Pana Walentego Szweykowskiego z Wilna Za jurgielt Zlotych 160 y po Exemplarzu kazdey ksiąz.* (IPK, lap. 19v); 1759 m. lapkričio 5 d.: *Panu Szweykowskiemu kwiuiąc za robotę aż do dzis dnia do wyz wziętych 40 – 49 [Tynf.] y oddalitsię dla słabych oczu* (IPK, lap. 48v).

70 1762 m. balandžio 6 d.: *P. Maciejowi Marciszewiczowi Zycerowi ad rationem roboty 25 [Tynf.]* (IPK, lap. 61v); 1769 m. gegužės 17 d.: *P[an]u Maciejowi Zycerowi podług oddanego Regestrzyku ultimate od sztuki roboty Zycerskiej 247 [Zł]* (IPK, lap. 78r).

71 Pavyzdžiui, 1758 m. rugpjūčio 15 d.: *Jankielowi Intrologatorowi od oprawy Książek do sklepu do porachunku 79 [Tynf.]* (IPK, lap. 40v); 1760 m. balandžio 15 d.: *Za oprawę 30 Rożancow do Sklepu 15 [Tynf.]* (IPK, lap. 52r); 1766 m. gegužės 6 d.: *Przy porachunku z Intrologatorami za oprawienie gatunkow do Sklepu 83 [Zł], Tymże na robotę nowo wziętą zadatku 46 [Zł]* (IPK, lap. 71v).

72 Pavyzdžiui, 1764 m. lapkričio 17 d.: *Intrologatorowi Leybie y Nahumowi za rozną robotę*

Aptariamuoju laikotarpiu nebuvo priimta įrišti viso leidinio tiražą vienu metu. Paprastai knygos buvo įrišamos pagal paklausą – kiekvienu atveju prefektas nusprendavo, kiek egzempliorių konkretaus leidinio reikia įrišti. Pavyzdžiui, 1753 m. lapkričio mėnesį jis sumokėjo 1 timpą už įrišimą 41 egzemploriaus maldynėlio, skirto šv. Albertui, ir 9 timpas – už įrišimą 24 rožinio egzempliorių (IPK, lap. 16r), o 1762 m. kovo 23 d. jis atsiskaitė su knygrišiu Leyba už 400 lotyniškų ir 100 lenkiškų elementorių įrišimą (IPK, lap. 61v). Kita vertus, išlaidų dalyje pasitaiko nemažai įrašų, kuriuose tikrai pranešama apie atsiskaitymą su knygrišiais, nepateikiant detalių⁷³. Paminėtina, kad spaustuvės santykiai su knygrišiais buvo kitokie nei su spaustuvininkais, kadangi jie dirbo su savo medžiagomis ir instrumentais, o spaudėjų ir rinkėjų įrankiai buvo įsigijami iš spaustuvės lėšų.

Spaustuvės prefektas turėjo aprūpinti darbuotojus maistu, kuris perkamas iš įvairių tiekėjų. Išlaidų dalyje maisto tiekėjų vardai paprastai nenurodomi, nors vieną kartą paminėtas totorius, iš kurio nupirktas daržovių vežimas⁷⁴. Specifinę maisto grupę sudarė vaišiniai, skirti darbuotojams ir svečiams. Svečiais vadinami žmonės, atvykdamę pas pranciškonus tartis dėl spausdinimo. Darbuotojai buvo vaišinami gėrimais, kai spaustuvėje vykdavo koks nors svarbus įvykis (naujų staklių įrengimas) arba buvo atliekamas sunkus nemalonus darbas (pavyzdžiui, tipografinių dažų gaminimas⁷⁵, vandens išsėmimas iš krautuvėlės⁷⁶), o svečiai – kiekvieną kartą, kai darė spaudos užsakymus⁷⁷. Dažnas svečių paminėjimas išlaidų dalyje rodo, kad jie sudarė svarbią žmonių grupę, užtikrinančią pranciškonų spaudos verslo sėkmę.

ZH. 50 alias Tynfow 39 (IPK, lap. 67v); 1765 m. balandžio 12 d.: *Introligatorom Leybie y Nahumowi podług Regestru kalkulowanego zaplacił się 104 [ZH]* (IPK, lap. 68v); birželio 1 d.: *Introligatorowi Leybie y Nahumowi [za] 50 Kantyczek y Elementarzew Polskich 205 – 29 [ZH]* (IPK, lap. 69r).

73 Pavyzdžiui, 1768 m. gegužės 22 d.: *Introligatorom przy porachunku 67 [ZH]* (IPK, lap. 76r); liepos 6 d.: *Introligatorom ad ra[ti]jonem 54 [ZH]* (IPK, lap. 76v).

74 1759 m. spalio 12 d.: *Za woz rzępy y cwierc marchwi u Tatarzyna 7 [Tynf.]* (IPK, lap. 48r).

75 1754 m. vasario 28 d.: *Na wodkę, y piwo przy robieniu farby 1 [szostak]* (IPK, lap. 18v).

76 1768 m. kovo pabaiga: *Na konsolacją przy wylewaniu wody za Sklepu 1 [ZH]* (IPK, lap. 76r).

77 Pavyzdžiui, 1752 m. kovo 20 d.: *Na piwo dla Gosci co przyniesli drukować 1 [grosz]* (IPK, lap. 2v); 1754 m. gegužės 2 d.: *Na wodkę y piwo dla Gosci co pieniądze przyniesli 1 [szostak] 3 [grosze]* (IPK, lap. 20r); 1755 m. kovo 11 d.: *Dla Gosci księgi odbierających za wina flaszę 1 [Tynf.]* (IPK, lap. 28r); 1759 m. spalio 8 d.: *Dla Gosci na wodkę roznemi czasy przychodzących y dających do druku 1 [Tynf.]* (IPK, lap. 48r).

SPAUSTUVĖS KLIENTAI IR PAJAMŲ ŠALTINIAI

Pranciškonų spaustuvė turėjo du pagrindinius pajamų šaltinius. Vienas iš jų buvo spaudos darbų atlikimas pagal užsakymus. Užsakovas investuodavo į leidybą savo lėšas. Pasibaigus spausdinimui, jis paprastai atsiimdavo leidinio tiražą ir pats rūpinosi egzempliorių platinimu. Tarp užsakovų dominavo dvasininkija.

Daugiausia užsakymai buvo daromi įvairių vienuolių vardu, iš kurių dažniausiai į spaustuvę kreipdavosi basieji karmelitai (iš Gluboko, Kėdainių), dominikonai (iš Minsko, Naugarduko, Oršos, Vilniaus, Kauno), bernardinai ir misionieriai. Rečiau su spaustuve bendradarbiavo pijorai, bazilijonai, augustijonai, bernardinės, Laterano reguliniai kanauninkai, trinitoriai (iš Maladečinos, Vilniaus), marijonai. Vienuolių organizacijoms buvo spausdinama įvairiarūšė literatūra, skirta sielovadai ir pamaldoms. Pajamų dalyje dažnai minimi tokie spaudinių tipai kaip kantičkos (*kantyczki*), votai (*woty*), kortelės (*karteczki*), atlaidai (*odpusty*), dainelės (*piosenki*), išpažinties lapeliai (*kartki na spowiedz wielkonocna*), šventųjų švenčių lapeliai (pavyzdžiui, *kartki na SS Symona y Judy*), rengimo sakramentams knygelės (*dzienniki*), Rožinio patentai (*patenta Rożancowe*), Škaplierinės patentai (*patenta Szkaplerzne*), brevijoriai (*Officium*), rubricelės (*Rubricelle*), pamokslų „sąrašai“ (*registry kaznodziejskie*). Pranciškonų spaustuvėje daug užsakoma nedidelių devocinių leidinių, skirtų šventųjų kultui, pavyzdžiui, šv. Antonijui, šv. Izidoriumi, šv. Justinui, šv. Onai, šv. Tadui, šv. Vincentui Pauliečiui, šv. Jonui Nepomukui ir kt. Šiandien šios literatūros egzempliorių išliko labai mažai, nors XVIII a. ji buvo įprastas dalykas daugumai žmonių, dalyvavusių Bažnyčios gyvenime. Vienuolių teologiniam išsilavinimui buvo skirtos dažnos vienuolių mokyklų tezių publikacijos (*konkluzye*) – jas užsakinėjo beveik visos vienuolijos⁷⁸. Buvo ir pavienių specialių leidinių, pavyzdžiui, 1761 m. trinitorių vienuolija užsakė išspausdinti išpirktų belaisvių sąrašą⁷⁹.

Kai kurie dvasininkai kreipdavosi asmeniškai. Pavyzdžiui, Smolensko vyskupas Jurgis Mikalojus Hylzenas (1692–1775) sumokėjo 210 timpų už 510 eg-

78 Pavyzdžiui, 1752 m. sausį: *Od Bernardinow za Konkluzye 7 [Zh.]* (IPK-2, lap. 1r); 1753 m. kovo 10 d.: *Za Alumnatu od Xa Bazyliaana Moderatora reszty za konkluzyą 1 [Tynf.]* (IPK-2, lap. 2v); 1754 m. gegužės 29 d.: *Z Widziniszek za konkluzye 6 [Tynf.]* (IPK-2, lap. 6r); 1755 m. liepos 17 d.: *Za Konkluzyę XX Augustynianow 12 [Tynf.]* (IPK-2, lap. 9v); 1756 m. birželį: *Od Jchc XX Karmelitow Bosych za Konkluzye 16 [Tynf.] <...> Za Konkluzye od Jchc XX Dominikanow Minsk 6 [Tynf.]* (IPK-2, lap. 11r).

79 1761 m. sausio 5 d.: *Od JXX Trinitarzew za przedrukowanie R[e]g[e]stru więźniow wykupionych 10 [Tynf.]* (IPK-2, lap. 20v).

zempliorių Biblijos ištraukų rinktinės spausdinimą (IPK-2, lap. 9v, 11r). Pijoras Motiejus Dogelis (1715–1760) buvo užsakęs pranciškonams informacinį leidinį apie Vilniaus kilmingųjų kolegiją (1756 m. gegužės 12 d. jis sumokėjo 33 timpas; IPK-2, lap. 11r). Taip pat pagal Lukiškių dominikonų vienuolyno vyresniojo Józefo Szymako (1702–1775) užsakymą, už kurį 1754 m. sumokėta 600 timpų (IPK-2, lap. 6r), pranciškonų spaustuvi 1755 m. išspausdino knygą, skirtą stebuklingiems Mergelės Marijos atvaizdams⁸⁰. 1759–1764 m. su spaustuve aktyviai bendradarbiavo misionierius dominikonas Owłoczyński – jis išleido čia kelias knygas ir užsakė smulkiųjų spaudinių⁸¹.

Į pranciškonų spaustuvi kreipdavosi ir pasauliečiai. Lietuvos pakancleris Mykolas Antanas Sapiega (1711–1760) čia publikavo literatūrinį vertimą iš prancūzų kalbos ir mokėjo spaustuvi už spausdinimą daugiau kaip 1 000 timpų (IPK-2, lap. 2v, 3v, 8r). Tarp spaustuvi klientų buvo Trakų kaštelionas Tadas Pranciškus Oginskis (1712–1783) (IPK-2, lap. 12r), Valkavisko pavieta maršalka Stefanus Olendzki (Olėdzki; 1703–1771; IPK-2, lap. 3r), Bresto kaštelionas Andrzejus Abramowiczius (apie 1700–1763) (IPK-2, lap. 12r), Olesničios seniūnas Janas Dyrmontas Siwickis (IPK-2, lap. 14r) ir kiti. Nuolatiniams spaustuvi užsakovams priskirtinas ir knygų pirklys (*bibliopola*) Sawickis, platinęs tiek religines, tiek pasaulietinio turinio knygas⁸² lenkų ir lietuvių kalbomis⁸³.

Devocinių knygų spausdinimą pranciškonų spaustuvi palaikė kilmingosios mecenatės. Ypač didelę paramą, apie 2 000 timpų, 1754–1759 m. skyrė didikė Zofija z Chreptowiczow Sawaniewska⁸⁴, o 1757–1759 m. – Horodlės seniūnė Strutyńska⁸⁵. Tradicinis būdas padėkoti mecenatui ir pritraukti naujų buvo dedikacijos skelbimas. Pranciškonai pasinaudojo proga ir naujos knygos

80 ESTREICHER, Karol. *Bibliografia Staropolska*, t. 30, s. 331.

81 Pavyzdžiui, 1760 m. sausio 20 d.: *Od Xa Owłoczynskiego Dominikana Missyjonarza zadatku na książkę cudow 500 [Tynf.]* (IPK-2, lap. 18v); 1762 m. rugsėjo 30 d.: *Od Xa Owłoczynskiego Mis. Zak. Domin. ad rationem 300 [Tynf.]* (IPK-2, lap. 23r).

82 Pavyzdžiui, 1760 m. spalio 28 d.: *In vim papieru Rez 10 danych P. Sawickiemu na Apteczkę Lekarstw domowych ztargowanych po Żł. polszosta wzięlosię Tynf. 29* (IPK-2, lap. 20r).

83 Pavyzdžiui, 1765 m. gegužės 27 d.: *Od Pa Sawickiego za historią Starego y Nowego Testamentu po Zmuydzki arkuszy 3 doszło 56 [Żł.]* (IPK-2, lap. 25v); 1768 m. rugsėjo 4 d.: *Od P. Sawickiego in vim Rozan. Zmuydzkiego 39 [Żł.], ad ra[ti]onem Elementarza Litewskiego 24 [Żł.]* (IPK-2, lap. 29v).

84 Pavyzdžiui, 1759 m. lapkričio 27 d.: *Od JWJPani Zofij z Chreptowiczow Sawaniewskiej Woyskiej WXLo za książki O Naysw. Sakramencie, Ulga w krzyzach y Grzesznik przymaszony po 500 zupełnie zapłacone az do dzis dnia odebrałem reszty T. 569 [Tynf.]* (IPK-2, lap. 18r).

85 Pavyzdžiui, 1757 m. rugsėjo 12 d.: *Od JWJ. Pani Strutyńskiej Starosciny <Horodelskiej> na Książkę Polską daną do Druku pod Tytułem Żegarek Dusz 200 [Tynf.]* (IPK-2, lap. 13v).

apie šv. Juozapą iš Kupertino (1603–1663) leidimą skyrė Vilniaus vyskupo koadjutoriui, dailės kolekcininkui Juozapui Stanislovui Sapiegai (1708–1754)⁸⁶. Už knygos dedikaciją, papuoštą raižytu herbu, koadjutorius padovanojo spaustuvei 316 timpų⁸⁷.

Kitas nuolatinis pajamų šaltinis buvo nuosavų spausdintų knygų pardavimas. Knygas, spausdinamas spaustuvės lėšomis, pati spaustuvė pardavinėjo iš savo krautuvėlės ir per knygų pirklius. Visą laiką spaustuvė parduodavo įvairaus dydžio knygų partijas, iš kurių paminėtini lotyniški ir lietuviški elementoriai, lietuviški maldynai (*Balsas, Giesmes*), lenkiški ir lietuviški katekizmai, rožiniai, evangelijos. Spaustuvės krautuvėlėje dirbę Piotras (IPK-2, lap. 21r, 23r ir kt.), Jakovskis (IPK-2, lap. 19v, 20r ir kt.), Szweykowskis (IPK-2, lap. 14v ir kt.) periodiškai atsiskaitydavo su prefektu už parduotas knygas. 1769 m. vasario 12 d. prefektas sumokėjo krautuvininkui Piotruvi 719 auksinų už devynmetę tarnybą krautuvėlėje (IPK, lap. 77v).

Kitos įplaukos ateidavo iš tarpininkų, platinusių knygas kitose vietovėse. Buvo palaikomi prekybiniai kontaktai su Žemaitijos knygų pirkliais Douborowicziumi su žmona (IPK-2, lap. 1v, 2r, 11v ir kt.), Dominiku Koreywa (IPK-2, lap. 5r), Malewicziumi (IPK-2, lap. 10r). Spaustuvės produkciją taip pat platino kiti pirkliai – Margielewiczius (IPK-2, lap. 4r, 9v, 10r), Tadeuszas Narkiewiczzius (IPK-2, lap. 4r), Pawłas Kaliskis (IPK-2, lap. 8r, 9r). Knygų prekybos verslo ėmėsi ir Vilniaus knygrišys Józefas Dubickis (IPK-2, lap. 23v, 26v) bei neįvardytas knygrišys iš Pinsko (IPK-2, lap. 23v). Kartais pajamų dalyje nurodoma, kad pinigai gaunami iš vietovių, nekonkretizuojant, iš ko ir už kokias knygas, pavyzdžiui, iš Gardino, Kauno, Rudaminos, Pinsko, Valkininkų, Drohičino, Dysnos, Ašmenos, Kaltanėnų, Svėdasų⁸⁸ ir t. t. Kai kurie knygų prekiautojai palikdavo užstatus naujiems knygų tiražams⁸⁹. Paminėtina, kad spaustuvė pati prekiaavo kai kurių autorių ir užsakovų knygomis. Antai, 1766 m. birželio

86 *Zywot przedziwny zachwyconego męża błogostawionego Jozefa Dezy z Kopertynu kapłana serafickiego Zakonu Braći Mniejszych s. Franciszka Conventualium*. W Wilnie: w drukarni J.K.M. WW. XX. Franciszkanow, 1754, lap. [2–5]. Autorė dėkoja Lietuvos nacionalinei Martyno Mažvydo bibliotekai už galimybę susipažinti su šiuo retu leidiniu.

87 1754 m. gegužės 1 d.: *Od JWJMXa Koadjutora D[obrodziej]a Dedykowanie Książeczki B. Jozefa Kopertynu Talerow bitych Pięćdziesiąt 316 [Tynf.]* (IPK-2, lap. 5v).

88 1769 m. kovo 10 d.: *Za przedrukowanie koronki Szkaplerney po Litewsku do Swiadość 14 [Zł.]* (IPK-2, lap. 30r).

89 Pavyzdžiui, 1754 m. birželio 4 d.: *Od kupca Ruskiego [?] zadatku na 1000 Elementarzow 13 [Tynf.]* (IPK-2, lap. 6r); 1755 m. rugsėjo 25 d.: *Zadatku od Malewicza Żmuydzkiego Kisęgarza na Książki należy T. 40 – 39 [Tynf.]* (IPK-2, lap. 10r); 1756 m. kovo 23 d.: *Zadatku od Margielewicza na Kantycki 100 [Tynf.]* (IPK-2, lap. 10v).

mėnesį pagal prefekto užsakymą knygrišiai įrišo po 20 egzempliorių 1754 m. Liudwiko Sienickio poleminio veikalų ir 1757 m. LDK kamarniko Antonijaus Lenczewskio matematikos vadovėlio, taip pat 22 egzempliorius 1757 m. knygos *Sztafeta Polska* (IPK, lap. 71v), kurios spausdinimą finansavo Trakų kaštelionas T. P. Oginskis⁹⁰.

Spaudinių tiražai priklausė nuo užsakovo pageidavimų ir leidinio paklausos. Apskaitos įrašų išsamumo įvairovė neleidžia apčiuopti tiražų statistikos ir dinamikos. Vis dėlto net ir reti tiražų dydžio paminėjimai yra svarbūs duomenys, atskleidžiantys XVIII a. spaudos praktiką. Pavyzdžiui, 1755 m. Vilniaus karmelitų proginio leidinio tiražas buvo 60 egzempliorių (IPK-2, lap. 10r), knygos *Sztafeta Polska* tiražas – 400 egz. (IPK-2, lap. 12r), Velykų išpažinties lapelio – 500 egz. (IPK-2, lap. 2r), Šv. Vincento maldynėlio – 216 egz. (IPK-2, lap. 9v), 1765 m. lietuviško katekizmo – 3 000 egz. (IPK-2, lap. 26r), o lenkiško mažo katekizmo – 10 000 egz. (IPK-2, lap. 26v).

SPAUSTUVĖS RENTABILUMAS

Atskleistos pranciškonų spaustuvės veiklos sąlygos ir išlaidų / pajamų rūšys leidžia pereiti prie klausimo, susijusio su spaustuvės rentabilumu. Apie tai, kiek sėkmingas buvo spaustuvės darbas XVIII a. antrojoje pusėje, galima spręsti lyginant skirtingų metų išlaidas ir pajamas. Pirma, palyginimui pasirinkti 1759 metai, kada pasibaigė įrengimo darbai ir nusistovėjo užsakymų bei produkcijos platinimo praktika. Antrai duomenų grupei, reprezentuojančiai spaustuvės padėtį, pasirinkti 1768 metai, kuriuos nuo 1759 m. skiria dešimtmetis, t. y. pakankamas laiko tarpas, išryškinantis raidos tendenciją. Visi duomenys surinkti dviejose lentelėse pagal mėnesius, o jų pabaigoje pateikiamos bendros sumos⁹¹.

Taigi, 1759 m. spaustuvės išlaidos siekė 2 882 timpas, o pajamos – 4 369 timpas, todėl gauta pelno – 1 487 timpos (1 lentelė). Aptariamuoju laikotarpiu mažiausios sumos buvo išleistos rugpjūtį ir rugsėjį, kadangi mokėta tik už maisto produktų atsargas: 45 ir 83 timpos. Didžiausios išlaidų sumos susidarė tada, kai reikėjo mokėti už popierių (kovo mėnesį 147 timpos, liepos mėnesį 112 timpų) ir naujus Karaliaučiaus šriftus (birželio ir liepos mėnesiais po 100 timpų). Nemažą išlaidų dalį sudarė metinė suma, skirta skolai Kauno pranciškonų vie-

⁹⁰ 1757 m. sausį: *Od JWJMPa Oginskiego Kasztel. Trock. zadatku na książkę Sztafeta Polska Exempl. 400 Zh. sto gr. 20 facit tynfow 79* (IPK-2, lap. 12r).

⁹¹ Į skaičiavimą įtraukiamos tik timpos (1759 m.) ir auksinai (1768 m.), o šeštakai ir grašiai neskaičiuojami.

1 LENTELĖ. 1759 m. Vilniaus pranciškonų spaustuvės išlaidos ir pajamos (VUB RS, F5-F-32415, lap. 42v-50r, [iš kitos pusės] 16r-18v)

Mėnuo	sau- sis	vasa- ris	ko- vas	balan- dis	gegu- žė	birže- lis	lie- pa	rugpjū- tis	rugsė- jis	spalis	lapkri- tis	gruo- dis	Iš viso
Išlai- dos	138	150	325	318	116	261	674	45	83	267	333	172	2 882
Paja- mos	201	266	142	225	1,120	238	412	101	242	444	671	307	4 369

nuolynui išmokėti (liepos mėnesį 217 timpų). Taip pat lapkričio mėnesį prie išlaidų prisidėjo atlyginimo pameistriui Woyciechui išmokėjimas už penkerius metus (150 timpų). O didžiausia pajamų suma susidarė gegužės mėnesį (1 120 timpų), kai spaustuvę parėmė Horodlės seniūnė Strutyńska (437 timpos) ir Zofija z Chreptowiczow Sawaniewska (300 timpų). Pastaroji paaukojo didelę sumą taip pat ir lapkritį (569 timpas).

2 LENTELĖ. 1768 m. Vilniaus pranciškonų spaustuvės išlaidos ir pajamos (VUB RS, F5-F-32415, lap. 75v-77v, [iš kitos pusės] 29r-29v)

Mėnuo	sau- sis	vasa- ris	ko- vas	balan- dis	gegu- žė	birže- lis	lie- pa	rug- pjūtis	rugsė- jis	spalis	lapkri- tis	gruo- dis	Iš viso
Išlai- dos	545	798	64	627	843	234	466	309	341	177	385	58	4 847
Paja- mos	478	162	197	425	169	172	216	988	173	1,110	374	289	4 753

Praėjus dešimtmečiui spaustuvės išlaidos siekė 4 847 auksinus, o pajamos – 4 753 auksinus, taigi susidarė minusinis biudžetas (2 lentelė). Kaip ir visais laikais, didžiausia išlaidų dalis 1768 m. buvo skirta popieriui pirkti: balandžio mėnesį už jį sumokėta 250, gegužės mėnesį – 253, o liepos mėnesį – 300 auksinų. Du kartus didelėmis sumomis sumokėta už knygrišių darbą: sausį – 178, o birželį – 134 auksinai. Taip pat tais metais buvo sumokėta didelė skola korektoriui P. Kudzinowiczui – vasario mėnesį 419 auksinų. Kaip ir ankstesniu laikotarpiu, spaustuvė toliau mokėjo Kauno pranciškonų vienuolynui skolą, kuri naujais pinigais sudarė 280 auksinų. Didžiausią pelną 1768 m. spaustuvei davė neįrištų knygų pardavimas didelėmis partijomis: rugpjūčio mėnesį gauta 600, o spalio mėnesį – 800 auksinų. Tačiau šių pajamų nepakako metiniam pelnui

gauti. Tokiu būdu 1759 ir 1768 m. išlaidų ir pajamų palyginimas išryškina aki-vaizdų perėjimą nuo pelningo prie nuostolingio darbo. Šią tendenciją patvirtina ir bibliografijos duomenys: 1759 m. spaustuvė išspausdino devynias knygas⁹², o 1768 m. – nė vienos.

Išlaidų ir pajamų įrašai tęsėsi iki 1769 m. rugsėjo mėnesio. Tais metais prefektas stengėsi atsiskaityti su visais meistras ir pameistrais. Kita vertus, jis priėmė naujus spaudos užsakymus⁹³. Kas iš tikrųjų privertė nutraukti apskaitos įrašus, lieka atviras klausimas, nes, bibliografų duomenimis, sumažėjus spaudos apimtims septintojo dešimtmečio pabaigoje spaustuvė ir toliau leido knygas: 1769 m. joje išspausdinta viena knyga⁹⁴, o 1770 m. – septynios⁹⁵. Nepaisant staigaus įrašų sustabdymo, išlaidų ir pajamų knygoje pridėtas 1780 m. spaustuvės aprašymas nušviečia aplinkybes, atvedusias ją prie uždarymo.

Beveik per trisdešimt veiklos metų spaustuvė taip ir nesugebėjo grąžinti A. Towiańskio sumos, kurios savininkas nuo 1759 m. buvo Kauno pranciškonų vienuolynas. Todėl kauniečiai pradėjo reikalauti skolos iš Vilniaus pranciškonų vienuolyno. Tuo metu Vilniuje rezidavo Feliksas Towiańskis, ejęs Karpazijos vyskupo ir Baltarusijos sufragano pareigas⁹⁶, kuris matė dviejų vienuolynų ginčą. Manytina, kad jo prašymu W. Stepurewiczius parengė spaustuvės aprašymą ir paaiškinimą dėl jos apgailėtinos būklės. Buvęs prefektas konstatavo, jog spaustuvė turėjo daug skolininkų, kurie iš viso buvo įsiskolinę apie 2 000 aukšinių (IPK, lap. 80v–81r). Pasak jo, atgauti iš jų skolų buvo neįmanoma⁹⁷.

92 *Knygos lietuvių kalba*. T. 1: 1547–1861, Nr. 31; ESTREICHER, Karol. *Bibliografia Staropolska*, t. 14, s. 216, t. 17, s. 480, t. 18, s. 276, t. 23, s. 187, t. 26, s. 172, t. 29, s. 130, t. 31, s. 479; XVIII a. *Lietuvos knygos lenkų kalba*, Nr. 2620, 5231.

93 1769 m. gegužės 16 d.: *Na Medytacie o Titulo Lutnia zadatku XX 6 [Zł.]* 108 (IPK-2, lap. 30r); 1769 m. rugpjūtis ir rugsėjis: *Od JP. Starzynskiey na drukujacęsię Officium [Zł.]* 100 (IPK-2, lap. 30r).

94 ESTREICHER, Karol. *Bibliografia Staropolska*, t. 21 s. 541.

95 Leidiniai lotynų kalba: ESTREICHER, Karol. *Bibliografia Staropolska.*, t. 13, s. 263, t. 13, s. 434, t. 20, s. 407 (spaustuvė nustatyta pagal VUB egz.: IV 22678); leidiniai lenkų kalba: XVIII a. *Lietuvos knygos lenkų kalba*, Nr. 899, 2203, 2621; vienas 1770 m. leidinys lotynų kalba, kurio nefiksuoja Estreicherio bibliografija – KIERKIEWICZ, Hyacinthus. *Illustrissimo ac amplissimo d. d. Dominico Francisco Alexandrowicz... Exercitationem hanc suam philosophicam Vilnae in Ecclesia S. Mariae in Arenis Ord. Min. S.P. Francisci Cobr. publice habitam... moderante A. R. P. Placido Nowicki...* [Vilnius, Pranciškonų spaustuvė, 1770]. 2° (VUB IV 31446).

96 DETTLAFF, Marek. *Bracia Mniejsi Konwentualni (Franciszkanie) w Wilnie do 1864 roku*, p. 130.

97 Apie spaustuvės problemas su skolininkais liudija 1780 m. pranciškono Placydo Nowickio paaiškinimas, žr.: NOWICKI, Placyd. Punk[t]a podane WJMC Panu Bratuszewiczowi [?]

Turbūt jausdamas atsakomybę tiek už spaustuvę, tiek už brolio atminimą, F. Towiańskis nusprendė padėti Vilniaus pranciškonų vienuolynui ir padengti spaustuvės skolą. 1780 m. lapkričio mėnesį jis pasirašė garantinį raštą, įsipareigodamas grąžinti Kauno pranciškonų vienuolynui spaustuvės skolą iš savo lėšų. Skolos grąžinimas planuojamas dviem etapais: 2 000 auksinų žadama sumokėti 1781 m. gegužės 1 d., o po metų tą pačią dieną dar 2 000 auksinų⁹⁸. F. Towiańskis garantiniame rašte rašė, kad spaustuvę atkūrė siekdamas naudos Vilniaus vienuolynui ir visai Lietuvos provincijai. Jo teigimu, Vilniaus konventas niekada nesinaudojo spaustuvės pajamomis ir nepasisavino brolio sumos, skirtos spaustuvei įrengti, todėl neprivalo mokėti Kauno vienuolynui. Nepaisant vyskupo Towiańskio iniciatyvos ir jo sūnėno pažado atsiskaityti su vienuolynu⁹⁹, kauniečiai pinigų nesulaukė. Tokiu būdu spaustuvės byla buvo iškelta pranciškonų kapituloje, vykusioje 1781 m. birželį Ivenece. Defenitoriumas priėmė sprendimą išparduoti spaustuvės įrangą ir iš šios sumos padengti skolą Kauno pranciškonų vienuolynui¹⁰⁰. Nors istoriografijoje plinta nuomonė, kad įrangos pirkėja buvo Vilniaus akademijos spaustuvė, kol kas nerandama šaltinių, leidžiančių patvirtinti arba paneigti šią prielaidą.

Išvados

Vilniaus universiteto bibliotekoje saugoma 1752–1769 m. Vilniaus pranciškonų vienuolyno spaustuvės išlaidų ir pajamų knyga yra svarbus XVIII a. institucinės spaudos tyrimų šaltinis. Šis dokumentas leidžia nagrinėti daugelį institucinės spaustuvės veiklos aspektų: darbo organizavimą, darbuotojų grupes ir atsiskaitymo su jais ypatumus, popieriaus teikėjus, produkcijos rūšis, prekybą ir t. t.

Be to, šis šaltinis suteikia naujų biografinių duomenų apie vieną reikšmingiausių XVIII a. Vilniaus grafikos meistrų, graverį Franciszeką Balcewiczį. Pirmiausia, Balcewiczius buvo ne tik graveris, bet ir šriftų liejikas. Pasaulietis graveris sudarinėjo ilgalaikes sutartis su pranciškonais dėl šriftų gaminimo.

względem Pretensji zażądanej przez Pana Żewińskiego do Drukarni XX Franciskanskiej... Vilnius, 1780 m. balandžio 14 d. LVIA, F. 604, ap. 88, b. 685, lap. 77r.

- 98 Wypis z ksiąg Grodzkich Powiatu Kowińskiego [Felikso Towiańskio garantinis raštas Kauno pranciškonų gvardijonui Vaitiekui Zlotochovičiui, 1780-11-12], 1782. VUB RS, F5–F96–27641, lap. 1v.
- 99 Wypis z ksiąg Grodzkich Powiatu Kowińskiego [laiškas dėl Vilniaus pranciškonų spaustuvės skolos, 1781-05-02], 1782. VUB RS, F5–F96–27643, lap. 1r.
- 100 NIEWIAROWSKI, Antoni. *Dzieje Prowincyi Zakonney Litewskiej Franciszkanow, czyli Braci Mniejszych Konwentualow*, p. 98.

Antra, dabar tiksliai nustatyta, kad Balcewiczius mirė 1753 m. kovo pradžioje (veikiausiai, kovo 1 d.). Apie ypatingą Balcewicziaus autoritetą liudija pranciškonų spaustuvės prefekto sprendimas padengti visas išlaidas už mirusio graverio laidotuves ir gedulingas mišias keliose Vilniaus šventovėse. Keliama prielaida, kad po graverio mirties išlaidų dalyje minima moteris Balcewiczowa (IPK, lap. 10v., 14r) gali priklausyti jo šeimai.

1752–1769 m. išlaidų ir pajamų knygos bei kiti šaltiniai atspindi gana sudėtingą pranciškonų vienuolyno spaustuvės likimą. Po 1749 m. Vilniaus gaisro pagrindinis spaustuvės atkūrėjas buvo pranciškonas Feliksas Towiańskis, pasiskolinęs iš savo giminaičio didelę pinigų sumą, reikalingą spaustuvei atnaujinti. Iki 1755 m. spaustuvė buvo atstatyta, nors neaišku, ar pastatytas naujas pastatas, ar atnaujintas senas. Aptariamuoju laikotarpiu spaustuvė turėjo trejas spaudos stakles. Tipografinė įranga buvo įsigyjama iš dviejų šaltinių – Karaliaučiaus ir Vilniaus meistrų. Pagrindiniai popieriaus tiekėjai buvo Kairėnų popierininkas Antonijus Obrockis ir Slanimo popierininkas Dominikas Rzezwińskis.

Pranciškonų spaustuvei vadovavo vienuolijos nariai, o darbą atliko samdyti darbuotojai: liejikai, spaustuvininkai-meistrai, pameistrai bei kiti. Šaltinių analizė patvirtino, kad pranciškonai broliai Feliksas Towiańskis, Wiktoras Stepurewiczius ir Józefas Sękalskis buvo spaustuvės prefektai. Be to, nustatytas ketvirtas spaustuvės viršininkas, ėjęs pareigas iki 1752 m., – brolis Urbanas Szymkiewiczius. Kita vertus, prieinami šaltiniai neatskleidžia konkrečių prefektų veiklos laikotarpių. Pranciškonai glaudžiai bendradarbiavo su žydų knygrišiais ir pirkliais. Spaudos užsakymus darė vienuolynų ir parapinė dvasininkija bei pasauliečiai iš įvairių LDK ir Žemaitijos vietovių. Pažymėtina, kad jų užsakymuose atsispindi lietuviškos knygos, neužfiksuotos bibliografinių šaltinių (pavyzdžiui, bibliografinėse priemonėse nežinoma jokių spaustuvės lietuviškų elementorių, žr. IPK-2, lap. 29v).

Iš pradžių spaustuvės darbas buvo sėkmingas, tačiau jos pelno neužteko grąžinti kreditui. Galutinį spaustuvės žlugimą nulėmė kelios priežastys. Visų pirma, per daug metų susikauptė daug užsakovų – skolininkų, iš kurių neįmanoma buvo išreikalauti pinigų. Antra, XVIII a. šeštajame dešimtmetyje Vilniuje įsisteigė dvi naujos vienuolynų spaustuvės (pilorų ir bazilijonų), kurios atitraukė dalį klientų. Trečia priežastis yra bendra situacija LDK raštijoje. Aptariamuoju laikotarpiu nebuvo pakankamai autorių, norinčių publikuoti naujus literatūros tekstus. Nors istoriografijoje pasitaiko nuomonė, kad katalikų vienuolijos nulėmė siaurą spausdintinės knygos repertuarą, manome, jog atsakomybė už tokią padėtį iš dalies atitenka kitoms visuomenės grupėms. Ši tema išeina už straipsnio ribų ir reikalauja tolesnės detalesnės analizės.

Pagaliau, spaustuvės likimą lėmė ir specifinė situacija pranciškonų konventualų vienuolijos viduje. Vilniaus ir Kauno pranciškonų vienuolynų ginčas išryškino siaurą utilitarų požiūrį į spaustuvę. Kitaip sakant, pranciškonų vienuolijoje nebuvo aiškiai suvoktas poreikis puoselėti savo knygų spaudą. Jos organizavimą inicijavo vienuoliai, kurie nebuvo abejingi spaudos svarbai, – XVII a. Jokūbas Dluskis, o XVIII a. Feliksas Towiański. Tačiau dviejų dvasininkų pastangų neužteko, reikėjo visos vienuolijos palaikymo. Galime teigti, jog pranciškonų vienuolija knygų spaudos nelaikė svarbia veiklos kryptimi, ir tai paaiškina, kodėl Vilniaus pranciškonų vienuolyno spaustuvės veikla buvo mažiau sėkminga nei kitų Vilniaus institucinių spaustuvių.

Nepublikuoti šaltiniai

Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (BUJ)

1. Zatwierdzenie przywileju służącego drukarni Zakonu wileńskiego Franciszkanów, [XVIII w.]. BUJ, rkps 5981 IV, lap. 395r–396v.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS)

2. Michael, Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae... Significamus praesentibus litteris nostris... Varšuva, 1670 m. gruodžio 23 d. LMAVB RS, F6–327.
3. Konfirmacya Przywileju na przeniesienie drukarni z Zamoscia do Wilna XX Franciszkanom Wileńskim... od Nayiasn. Augusta III udzieliona, Varšuva, 1752 m. gruodžio 5 d. LMAVB RS, F43–21143.

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (LNMMB RKRS)

4. [Benedikto Konopkos raštas, kuriuo jis, mirus jo broliui Kristupui Konopkai, kvituoja Vilniaus konvento pranciškonų prefektui, kun. Novickiui, gavus 600 auksinų]. 1774.II.15. LNMMB RKRS, F190–2465.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA)

5. Akt przywileju XX Franciszkanom Wilenskim służącego [1670 m. Mykolo Višnioveckio privilegijos nuorašas]. Vilnius, 1756 m. vasario 26 d. LVIA, SA, 4768, lap. 39r–39v.
6. Akt przywileju JXX Franciszkanom Wilenskim służącego [1752 m. Augusto III privilegijos nuorašas]. Vilnius, 1756 m. vasario 26 d. LVIA, SA, 4768, lap. 40r–41v.
7. Confirmatio privilegii super typographiam conventui Vilenſi religioſorum patrum franciscanorum ſervientis. 1752. LVIA, Lietuvos Metrika, kn. 181, lap. 33–35.
8. NOWICKI, Placyd. Punk[t]a podane WJMC Panu Bratuszewiczowi [?] względem Pretensji zażądanej przez Pana Żewińskiego do Drukarni XX Franciskanskiej... Vilnius, 1780 m. balandžio 14 d. LVIA, F. 604, ap. 88, b. 685, lap. 77r.

Vilniaus regioninis valstybės archyvas (LRVA)

9. FIRKOVIČIUS, Romualdas. *Namas Vilniaus m. Kretingos 3/6*. Istoriniai tyrimai. Vilnius, 1977. LRVA, F. 1019, ap. 11, b. 7185.

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (VUB RS)

10. Regestra Expensu Wydanego na Drukarnią Konwentu Wilenskiego [Vilniaus pranciškonų vienuolyno spaustuvės išlaidų ir pajamų knyga]. Vilnius, 1752–1769. VUB RS, F5–F–32415.
11. NIEWIAROWSKI, Antoni. *Dzieje Prowincyi Zakonney Litewskiej Franciszkanow, czyli Braci Mniejszych Konwentualow w krotkiej tresci zebrane od Nastania Prowincyi, [1686–1843]*. VUB RS, F3–291.
12. Wypis z ksiąg Grodzkich Powiatu Kowienskiego [Felikso Towiańskio garantinis raštas Kauno pranciškonų gvardijonui Vaitiekui Zlotochovičiui, 1780-11-12], 1782. VUB RS, F5–F96–27641.
13. Wypis z ksiąg Grodzkich Powiatu Kowienskiego [laiškas dėl Vilniaus pranciškonų spaustuvės skolos, 1781-05-02], 1782. VUB RS, F5–F96–27643.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

14. ABRAMOWICZ, Ludwik. *Cztery wieki drukarstwa w Wilnie, 1525-1925*: zarys historyczny. Wilno: L. Chomiński, 1925. 149 p.
15. DETTLAFF, Marek. *Bracia Mniejsi Konwentualni (Franciszkanie) w Wilnie do 1864 roku*. Vilnius: Pranciškonų kultūros centras, 2017. 359, [1] p. (Studia Franciscana Lithuanica; 6)
16. DOBRZYŃIECKA, Janina. *Drukarnie Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1674–1783 = De trium Universitatis Cracoviensis typographiarum historia, 1674–1783*. Kraków: nakład Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1975. 313 p.
17. DRĖMA, Vladas. *Vilniaus bažnyčios*: iš Vlado Drėmos archyvų. [Sudarė Audronė Léverienė, Arturas Mickevičius, Rita Mosiejienė]. Vilnius: Versus aureus, 2008. 1047 p.
18. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. Z. 5: Wielkie Księstwo Litewskie. Opracowli Alodia Kawecka-Gryczowa oraz Krystyna Korotajowa i Wojciech Krajewski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959. XVII, 270 p.
19. ESTREICHER, Karol. *Bibliografia Staropolska*. 36 t. Kraków: Akademia Umiejętności, 1891–2014.
20. KANTAK, Kamil. *Franciszkanie polscy*. T. 2: 1517–1795. Kraków: Prowincja Polska OO. Franciszkanów, 1938. xii, 498 p.
21. KAŽURO, Ina. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaustuvių privilegijos. *Knygotyra*, 2017, t. 68, p. 38–82. doi: 10.15388/Knygotyra.68.10716
22. KIERKIEWICZ, Hyacinthus. *Illustrissimo ac amplissimo d. d. Dominico Francisco Alexandrowicz... Exercitationem hanc suam philosophicam Vilnae in Ecclesia S. Mariae in Arenis Ord. Min. S.P. Francisci Cobr. publice habitam... moderante A. R. P. Placido Nowicki...* [Vilnius, Pranciškonų spaustuvė, 1770]. [16] lap.
23. *Knygos lietuvių kalba*. T. 1: 1547–1861. Sudarytoja Eleonora Binkytė... [et al.]. Vilnius: Mintis, 1969. lxiii, 728 p.
24. LEBEDYS, Jurgis. *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*. Sudarytoja Vanda Zaborškaitė. Vilnius: Mokslas, 1976. 278 p.

25. MAKARCZYK, Józef. *Prowincja Litewsko-Białoruska Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych w latach 1687–1845*. Grodno: Grodzieńska Diecezja Rzymsko-Katolicka, 2012. 555 p.
26. NIKALAEU, Mikalai. *Gistoryya Belaruskai knigi*. T. 1: Knizhnaya kul'tura Vyalikaga knyastva Litouskaga. Minsk: „Belaruskaya Encykłapedyya“ imya Petrusya Brouki, 2009. 424 p.
27. PIETRZKIEWICZ, Iwona. *Kultura książki w zakonach męskich Wielkiego Księstwa Litewskiego XV–XVIII wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2019. 447 p.
28. Pranciškonų spaustuvė. Iš *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 18: Perk–Pražvalgos. Vyr. red. Antanas Račis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010, p. 717.
29. *XVIII a. Lietuvos knygos lenkų kalba*: kontrolinis sąrašas. [Sud. Marija Ivanovič, Karina Basiul]. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2015. 679 p.
30. *Zywot przedziwny zachwyconego męża błogosławionego Jozefa Dezy z Kopertynu kapłana serafickiego Zakonu Braći Mniejszych s. Franciszka Conventualium*. W Wilnie: w drukarni J.K.M. WW. XX. Franciszkanow, 1754. [10], 145 p.